

Bog anmeldelser Noter nr. 236

- Johnny Thiedecke: Skæbnestunder i Danmarkshistorien 1789-1850. Pantheon 2022, 186 sider, 230 kr.
- Jørgen Junker Grimstrup: De arabiske erobringer 630-750 og Islams tilblivelse. Frydenlund 2021, 248 sider, 269 kr.
- Mads Waneck, Anders Ellegaard Pedersen, Gunnar C. Adriansen & Thomas P. Larsen: Flere sider af penge. Frydenlund 2021, 140 sider, 199 kr.
- Rasmus Kjærgaard Petersen: Danmark i Europa. Grundbog til Danmarks historie. Arbejdsbogen. System 2022, 142 sider, 100 kr. + moms
- Kristian Iversen: Derfor historie. Teori og metode i brug. Columbus 2022, 278 sider, 220 kr. +
- Per Stig Møller: Afgørende øjeblikke. Gyldendal 2022, 358 sider, 350 kr.
- Thomas Ubbesen: I skyggen af det nye jerntæppe. Møder med Ruslands naboer fra Ishavet til Sortehavet. Gyldendal 2022, 264 sider, 300 kr.
- Hans Davidsen-Nielsen: Spion blandt venner. Statshemmeligheden, der ændrede Danmark. Gyldendal 2022, 255 sider, 300 kr.
- Rasmus Glenthøj & Morten Nordhagen Ottesen: Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien. Gad 2021, 632 sider, 400 kr.
- Kirsten Hastrup: Vinterens hjerte. Knud Rasmussen og hans tid. Gad 2021, 512 sider, 400 kr.
- Lykke Friis: Tårernes Europa, Forlaget 28B, 2022, 312 sider, 265 kr.
- Ian Kershaw: Personlighed og magt. De mennesker som byggede og ødelagde det moderne Europa. Gad 2022, 515 sider, 516 sider, 255 kr.
- Hanne Rasmussen: 30 mænd og en kvinde. Gad 2021, 328 sider, 300 kr.
- E. H. Gombrich: En lille verdenshistorie. Bechs Forlag 2021. 300 sider, 200 kr.
- Vivian Etting: Margrete 1.. En regent og hendes samtid. Gyldendal 2021, 368 sider, 300 kr.
- Lars Kjær: Valdemar Den Store, Gad 2022, 296 sider, 350 kr.
- Søs Marie Serup: Da kvinder tog magten. Gad 2018, 304 sider
- Thomas Pikety: En kort historie om lighed. Informations Forlag 2022, 320 sider, 300 kr.
- Timothy Snyder: Bloodlands – Europa mellem Hitler og Stalin. Oversat af: Peter Dürrfeld & Anders Nygaard. Gads forlag. 576 sider. 300 kr.
- Halfdan Rasmussen & Tage Lau: Sommeren 38. Gad 2022, 230 sider, 300 kr.
- Erik Gøbel: Under sejl – til Asien, Afrika og Amerika. Gad 2021, 416 sider, 350 kr.
- Rebecca Wragg Sykes: Neandertaler. Liv, kunst og kærlighed. Turbine 2022, 404 sider, 350 kr.

Problemer for Danmark i 1800-tallets første halvdel

JOHNNY THIEDECKE: *Skæbnestunder i Danmarkshistorien 1789-1850*. Pantheon 2022, 186 sider, 184 kr. uden moms.

Bogen er 4. bind i serien om skæbnestunder i Danmarkshistorien. Perioden var yderst problematisk for Danmark med krige, der medførte tab af Norge, økonomiske

problemer, der kulminerede med statsbankerotten i 1813, og store brande i København. Positivt var det imidlertid, at der blev indført den første form for demokrati. Ej heller bør Guldalderen med de flotte litterære og andre kunstneriske frembringelser glemmes, selv om Thiedecke med rette forsøger at afmytologisere perioden som lutter idyl.

Nedslagene (skæbnestunder) er brandene i 1794 (Christiansborg) og 1795 (København), slaget på Reden i 1801, Københavns bombardement med tab af den danske flåde i 1807, tabet af Norge i 1814, demokratiets indførelse, treårskrigen 1848-1850 samt grundloven af 1849. Det hele sættes ind i en sammenhæng af forfatterens brødtekst, og der lægges vægt (som i hele serien) på mange skriftlige kilder – såvel samtidige som senere – og et meget fint gengivet billedmateriale.

Bogen afsluttes med en liste over anvendt litteratur og et register på 4 sider, hvor man kan slå emner op som "enevælde" og "nationalliberalisme" og navne som "Grundtvig" og "Orla Lehmann". Der mangler en egentlig billedfortegnelse.

Som eksempel har jeg valgt "Treårskrigen", der fylder 20 sider, hvoraf de tre er Thiedeckes indledning og vurdering af krigens resultater: bevarelsen (foreløbig) af Helstaten, dansk sejr – men kun takket være de europæiske stormagters pres på Preussen, dansk national selvovervurdering, der fik frygtelige konsekvenser i den 2. slesvigske krig samt begyndelsen til et tyskerhad, der forblev i store dele af den danske befolkning de næste mere end 100 år. De skriftlige kilder skifter mellem fædrelandssangene: "Dengang jeg drog afsted", "I natten klam og kold bag Fredericia vold" og "Slumrer sødt i Slesvig Jord", digtet om den lille hornblæser samt uddrag af C. F. Allens Fædrelandets historie og 2 breve fra slagmarken. Billed-

materialet rummer 3 statuer: H.W. Bissens "Den tapre landsoldat" og "Istedløven" samt H.P. Pedersen-Dans "Den lille Hornblæser" med gode forfatterkommentarer (bl.a. at sidstnævnte statue under besættelsen blev samlingssted for danske nazister!). Der er 8 malerier: "Troppernes hjemkomst 1849", "Soldaternes hjemkomst til København 1849", "Morgen efter slaget ved Isted 25. juli 1850", "Slaget ved Isted", "Kampene ved Bov 9. april 1848", "Danske reservesoldater på march 1848" "Danske soldater spiller kort i en lade på Als 1849" og "Danske soldater ved Dannevirke i 1850".

Dette kapitel er velegnet til et tværfagligt samarbejde med dansk i såvel tekst- som billedanalyse. Umiddelbart kan det se ud til, at materialet i dette kapitel er lidt ulige fordelt med kun ét uddrag af en historiefremstilling og 2 breve, men i det tidligere kapitel om spillet om Slesvig-Holsten og demokratiets indførelse, som jo er en optakt til Treårskrigen, er der mange forskellige skriftlige kilder til belysning af disse emner, så eleverne skal nok komme igennem et varieret kilde-materiale bogen igennem.

Bogen er velegnet til undervisningsbrug, hvor en mængde kildemateriale fremlægges, og eleverne kan aktiveres med diskussioner og øvelse i historisk metode. Brødteksten er ikke dominerende, og den har mange morsomme iagttagelser og kommentarer, som f.eks. sætningen om Napoleon på side 72 "Hvor Ruslandsfelttoget var et bræt til Napoleons ligkiste, var det såkaldte folkeslag ved Leipzig låget, der blev smækket på kisten" ligesom der er hentydning til verdenslitteraturen i en sætning som "Da "zarens kurer" i september inviterede Danmark til at deltage i et "Væbnet Neutralitetsforbund, tog vi derfor med kys-hånd mod tilbuddet" på side 17 som optakt til slaget på Reden.

Man mærker tydeligt, at bogen er skrevet af en erfaren underviser i gymnasiet, og der er mange gode pointer i bogen. Udover ovennævnte vurdering af følgerne af Treårskrigen kan nævnes inddragelsen af den såkaldte hippodrombevægelse (s. 121) som optakt til 1848. Den har mig bekendt ikke fået megen omtale i de gængse lærebøger. Og som føromtalt perspektivering af "Den lille hornblæser" mærker man også forfatterens afsmittende glæde ved at føre både Casino-bygningen, hvor det berømte folkemøde fandt sted i 1848 og hippodrombygningen (Folketeatret) op til nutiden. Man føler sig efter læsningen klar til en tur rundt i København (med eller uden elever).

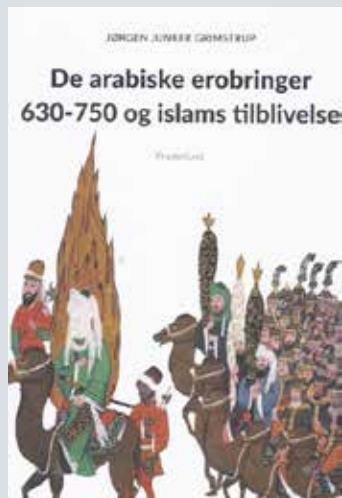
Der er et par småting, der kan ændres ved en eventuel 2. udgave: To steder (s. 13 og 111) er bogen ikke blevet færdigredigeret, idet der henvises til henholdsvis illustration og tekst "xx". Og så savnes der en date-

ring af billederne af Heibergs afsked med Rahbek-familien (s. 106) og Orla Lehmann (s. 117).

Bogen får mine varmeste anbefalinger, og er man begyndt med de tidligere bind i serien, kan man roligt anskaffe dette bind, ligesom det sagtens kan stå alene – suppleret af en bred Danmarkshistorie uden kilder – til et emne om perioden.

Kai Verner Nielsen

Arabiske erobringer

JØRGEN JUNKER GRIMSTRUP: *De arabiske erobringer 630-750 og Islams tilblivelse*. Frydenlund 202, 248 sider, 269 kr.

Jørgen Junker Grimstrups bog *"De arabiske erobringer 630-750 og islams tilblivelse"* er opdelt i to hoveddele. Del I omhandler *"Muhammed, islam og muslimernes tidligste*

historie" (s. 18-57). Del II *"De arabiske erobringer 630-750 og deres følger"* (s. 32-230). De to dele er tilsammen opdelt i 35 små og store kapitler. Dertil kommer en konklusion, hvor bogens hovedpointer trækkes op. Endelig er der en meget værdifuld og brugbar liste over de centrale begreber og navne, der bliver brugt.

Bogen indledes som sagt med at indkredse personen Muhammed og Islam som religion. Man får en god gennemgang af Muhammeds liv og islams fremkomst som religion. Forfatteren behandler herunder kilderne til såvel Muhammeds liv og islam. Centralt i historien om Muhammed og islam står naturligvis Koranen. Denne behandles grundigt, og forfatteren gør meget ud af at klarlægge de mange ret forskellige teorier om, hvordan koranen blev til og dermed dens status som religiøst og historisk skrift. Med dette som grundlag bevæger bogen sig videre mod bogens centrale emne, nemlig de arabiske erobringerne.

Denne del af fremstillingen indledes med en kort oversigt over, hvilket historisk materiale, der eksisterer til disse erobringer samt en status på de arabiske områder før erobringerne. Herefter går gennemgangen af de mange arabiske erobringer i gang. Som læser føres man igennem erobringen af Syrien, erobringen af Irak og Khuzistan (en vestlig provins i det nuværende Iran), erobringen af Ægypten, erobringen af Nord-

afrika, erobringen af Spanien mm. Kapitlerne giver tilsammen et billede af, hvordan det lykkedes araberne på lidt mere end hundrede år at skabe et mere eller mindre sammenhængende storrige.

Bogen fokuserer også på interne arabiske forhold i form af de arabiske borgerkrige. Endelig fokuserer bogen på forholdet mellem araberne og folkeslagene i de erobrede områder. Forfatteren fortæller således, at *"kristne var skatteopkrævere og soldater i de troendes hære"* (side 195). Videre skriver han *"Mønstreet synes at være, at når blot erobrede folk accepterede de troendes politiske herredømme, betalte skat og bekræftede deres tro på Gud og Dommedag, fik de lov til at passe sig selv"* (side 196). I bogen afsluttende kapitel behandles begrebet 'Jihad – hellig krig'. Det fremgår her, at begrebet kan tolkes på meget forskellig måde. Forfatteren skriver således: *"Sura 16 vers 125 ... anbefaler muslimerne fredeligt at omvende ikke-muslimer til islam. I 9:5 fra Medina opfordres derimod til at bekæmpe de vantro med magt"* (side 229). Meget fornuftigt stiller han spørgsmålet *"Men hvilket vers skal de troende rette sig efter?"*. Han når frem til, at opfordringen til at bekæmpe de vantro ifølge muslimske lovkyndige vandt over den fredelige omvendelse.

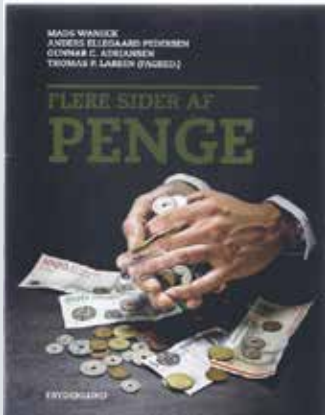
Som afslutning på en del af kapitlerne bringer Jørgen Junker Grimstrup kildetekster under overskriften *"Historisk materiale til kapitel XX"*. Der er tale om relativ små kildeuddrag, der på forskellig vis illustrer eller supplerer teksten. Endelig rummer bogen et meget rigt materiale i form af kort og billeder. Jeg kunne dog også have brugt et stikordsregister.

Undertegnede nød at læse bogen *'De arabiske erobringer 630-750 og islams tilblivelse'*. Bogen er vel-skrevet, og de mange illustrationer gør den lækker at læse i. Side efter side øser forfatteren af sin enorme viden om emnet. Dog skal bogen læses langsomt og grundigt, idet den indeholder rigtig mange navne og begreber. Man skal derfor holde 'tungen lige i munden' for at få det fulde udbytte af bogen. Den tidligere omtalte liste over de centrale begreber og navne får man som læser ofte brug for. Om bogens anvendelse som undervisningsbog skriver Jørgen Junker Grimstrup *"Selv om man afsætter op til ti undervisningstimer på bogens temaer, kan man ikke nå at læse hele bogen"*. Dette kan jeg som anmelder kun erklære mig enig i. Forfatteren giver dog en opskrift på, hvordan bogen eventuelt kan anvendes. Hans forslag er at læse hovedparten af del I sammen med udvalgte kapitler af del II. Umiddelbart vil jeg dog mene, at bogen som grundbog er rigtig svær og omfattende for mange gymnasielever. Derimod kan den sagtens bruges i forbindelse udarbejdelse af større opgaver, fx SOP og SRP. Der skal hermed lyde en opfordring til,

at skolernes biblioteker anskaffer sig mindst et eksemplar af bogen. Ligesom folkebibliotekerne bør indkøbe langt flere eksemplarer af bogen end de 38, der i skrivende stund har fundet vej til folkebibliotekernes hylder.

Jens-Peter Fage Madsen

Flere sider af penge

MADS WANECK, ANDERS ELLEGAARD PEDERSEN, GUNNAR C. ADRIANSEN, THOMAS P. LARSEN: *Flere sider af PENGE*. Frydenlund 2021, 140 sider, 199 kr.

Forlaget Frydenlund lægger med denne femte udgivelse endnu en bog til KS-undervisningsserien

med fællestitlerne "Flere sider af...". Hidtil er der udkommet en KS-grundbog (Flere sider af KS), en bog om Grønland, en bog om velfærdsstaten og en bog om Rusland. Med alle fem bøger i bogkælderens vil man være ganske tæt på at have materiale til det samlede 1½-års undervisning i faget. Og i øvrigt er der flere bøger på vej i serien.

KS-fagkonstruktionen har bl.a. været bredt kritiseret for at være for kompleks for HF-eleverne og en for bøvlet og tidskrævende eksamen, men vi må konstatere, at faget har overlevet mere eller mindre i sin nuværende konstruktion siden 2005, og derfor må man sige, at det er meget velkomment, at der er forlag, der specifikt laver undervisningsbøger til netop dette lidt specielle fag.

Som de andre udgivelser i serien er bogen inddelt i KS-fagets tre dele: en historiedel (den længste), og en samfundsfaglig og religionsfaglig del. Emnet "penge" kan umiddelbart lyde utraditionelt, men i en KS-faglig sammenhæng giver det i høj grad mening. Pointen er jo at finde en interessant case eller faglighed, som giver mening og kan belyses hensigtsmæssigt i alle tre fag, og her er fænomenet penge bestemt ikke så tosset!

Bogen belyser pengenes historie med historiefaget, pengenes moderne kredsløb i samfundsfag og de etiske aspekter af penge og det at eje noget/ikke eje noget i en religionsfaglig sammenhæng. Set i lyset af hvor vigtige penge er i det moderne samfund, og hvordan penge ofte bliver udgangspunktet for politiske og bredere samfundsmæssige diskussioner, er der

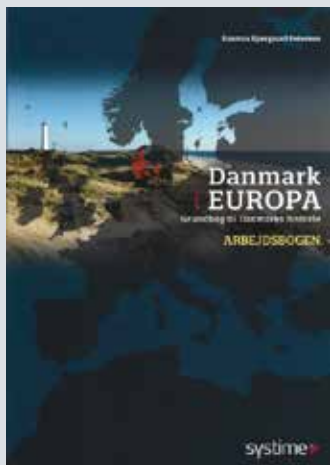
lagt op til mange gode og spændende diskussioner med HF-eleverne på baggrund af denne udgivelse. Som forfatterne skriver i forordet, er det faktisk paradoksalt, at penge fylder så meget i vores samfund, når de reelt er uspiselige, brænder dårligt og kun har en værdi, fordi vi i fællesskab har besluttet det – og diskussionen af, hvorfor penge alligevel på mange måder er geniale, er naturligvis interessant at tage med eleverne.

Bogen behandler en historisk periode på mere end 2000 år på ca. 75 sider, og det er både dens styrke og dens problem. Vi bliver introduceret for et hav af historiske perioder, begivenheder og fagbegreber lige fra de 7 dødssynder over merkantilisme og protestantismens ånd til New Deal, keynesianisme og coronakrise. Der er ingen tvivl om, at det vil kræve meget af læreren, hvis eleverne skal kunne forstå og systematisere så mange forskellige og ganske store emner. Til tider i min gennemlæsning tænkte jeg, at det var på grænsen til en umulig opgave at gabe over for læreren. På den anden side, og hvis man formår at overvinde denne væsentlige forhindring, vil bogen give eleverne et glimrende historisk overblik over meget væsentlige aspekter i vores civilisations historie. Den religionsfaglige gennemgang lider et stykke hen ad vejen af det samme problem (eller mulighed), hvor den samfundsfaglige del er betydeligt mere kompakt og koncentreret.

Bogen indeholder ikke egentlige kildetekster, men der er en lang række såkaldte "Tænk selv-bokse" undervejs, som har små kildeuddrag eller perspektiveringopgaver, hvilket i et vist omfang afhjælper problemet med de manglende kildetekster. Samtidig er bogen ganske pædagogisk sat op med en mængde tekst- og faktabokse med uddybende forklaringer om vigtige begreber og fænomener, men det synes klart, at der både er behov og mulighed for at supplere bogen med yderligere kildetekster og faglitteratur. Den meget pædagogiske tilgang i bogen går igen i sproget, som er yderst forklarende og let tilgængeligt. På den måde virker bogen godt tilpasset sit intenderede publikum nemlig HF, men det gør den også i mine øjne mindre anvendelig på eksempelvis STX og HHX, medmindre man vil bruge bogen i 1.g. – og her med et fyldigt supplerende materiale. Det hører i øvrigt med i denne sammenhæng, at Frydenlund og bogen stiller en hjemmeside til rådighed med ekstra kildetekster. Desværre har Frydenlund af for mig ukendte årsager ikke valgt at udgive kildeteksterne på deres sædvanlige hjemmeside (www.his2rie.dk), og det er i den grad en skam; som underviser er det bare rart, at materialet er samlet på ét sted. Opfordringen er hermed givet videre.

Anders Bærholm Frikke

Kildepakker, øvelser og metode

RASMUS KJÆRGAARD PETERSEN: *Danmark i Europa. Grundbog til Danmarks historie – Arbejdsbogen. Systime 2022, 142 sider, 100 kr., illustreret i farver.*

I denne lille bog byder Rasmus Kjærgaard Petersen på en række værktøjer til arbejdet med den grundbog, som han udgav sammen

med Jakob Buhl Jensen i år.

Bogen starter med 15 arbejdsspørgsmål til hver af bogens ti kapitler, som kan bruges når man giver en lektie for. Dernæst følger ti bilagssæt bestående af 3-6 materialer til hvert af kapitlerne i *Danmark i Europa*. Ideen er god og en fin service. Det er også dejligt, at der til næsten alle sæt både er tekster og billeder og at teksterne er pædagogisk bearbejdet. Til gengæld er det ikke så dejligt, at der sjældent optræder tabeller og det klæder heller ikke en historiebog til nutidens gymnasium at kalde alle tekster for kilder. Specielt ikke når det drejer sig om tekster som formodentligt skal analyseres som fremstillinger – hvilket fremgår af et analyseskema til dette bagest i bogen. En anden anke ved de mange bilagssæt er, at mange af kilderne er hentet på nettet eller taget fra eksisterende historiebøger. Har man selv et godt historisk bibliotek giver de derfor ikke meget nyt.

Det er der til gengæld i bogens tredje afsnit, som indeholder 50 opgaver til bogen. Her giver Kjærgaard Petersen bud på, hvordan man på en kreativ og nytænkende måde kan arbejde med grundbogen og/eller arbejdsbogens kilder. Her er mange sjove øvelser og som eksempler kunne denne anmelder godt lide SWOT IT-øvelsen til Kalmarunionen (øvelse 7) og mange af de øvelser, hvor man skal remediere forskellige historiske begivenheder. Mange af disse øvelser kan helt sikkert også bruges i andre sammenhænge og er sammen med *Historielærers øvelsesbog* det bedste bud på en mere systematisk samling af kreative øvelser til historietimerne.

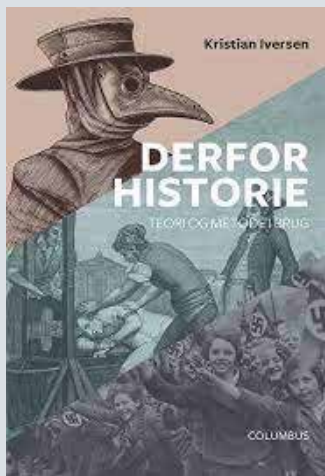
Endelig slutter bogen med et kapitel om årsagsforklaringer og analyseskemaer til beretninger, fremstillinger, billeder og diskursanalyse. Disse analysemetoder er centrale, men her findes væsentligt bedre eksempler på metodisk arbejde i *Historisk arbejdsbog* eller

På sporet af historien (Systime) og Fra fortid til Historie (Columbus).

Selv om ikke alle bogens dele står lige stærkt, synes denne anmelder at bogen er en god følgesvend for de elever som bruger grundbogen og for alle de lærere, som gerne vil have et større katalog af måder at lave kreative øvelser på i timerne.

Rasmus Thestrup Østergaard

Teori og metode

KRISTIAN IVERSEN: *Derfor historie. Teori og metode i brug. Forlaget Columbus 2022, 277 sider, 220 kr., illustreret i farver*

Kristian Iversen og Ulla Nedergaard udkom i 2014 med bogen *Danmarkshistorie mellem erindring og glemsel*, hvor de demonstrede hvordan man kunne arbejde

med den kollektive erindring i forbindelse med perioderne Vikingetid, 1864 og Besættelsestiden. I Kristian Iversens nye bog er tankegangen den samme, men med et udvidet metodisk-teoretisk begrebsapparat. Således præsenteres fagets arbejdsområde i kapitel 1 ud fra historiebrug, kildekritik, en række historiske tilgange – lige fra global historie til mikrohistorie og endelig historiesyn. Herefter følger tre større kapitler, som viser fagets teorier og metoder i spil i forbindelse med epidemiernes historie, den Franske Revolution og endelig demokratiets fald i Tyskland. Som en central del af bogen er også udarbejdet en fyldig hjemmeside, hvor der ligger opgaver og det som bogen betegner som kilder til hvert kapitel (selv om de set med elevøjne snarere burde hedde tekster, da der også er en del fremstillinger).

I hvert af de tre kapitler møder vi en bred palet af underemner, teorier og metoder. Således kommer bogen i forbindelse med afsnittet om epidemier ind på kendte eksempler som pest, kopper, kolera og den spanske syge, men der er også et nyere eksempel som Aids og kapitlet slutter med afsnit om globalhistorie og økohistorie som tilgang. I kapitlet om Den Franske Revolution gennemgår Iversen på traditionel vis revolutionen og arbejder her specielt med forskellige historiesyns fortolkninger af årsagerne til revolutionen. Som en ny tilgang præsenteres også et postkoloniale og et kønshistorisk perspektiv på revolu-

tionen – eksemplificeret gennem Haiti og de kvinder, der som Mary Wollcroft og Theroine de Mericourt var aktive under revolutionen. I det sidste kapitel om demokratiets fald er der som i de forrige kapitler først en traditionel gennemgang af Weimardemokratiets fald og herefter følger nyere perspektiver om erindringshistorie, mikrohistorie og folkedrabshistorie.

Samlet præsenterer Iversen en række tilgange og emner, som med 20-30 kilder til hvert kapitel sagtens kan bære et egentligt forløb. Selv om bogen i metodisk-teoretisk henseende ikke i væsentlig grad kommer videre end *Fra fortid til historie* af Hassing og Vollmond er der alligevel det nye, at mange af eksemplerne i *Derfor historie* er helt nye og baseret på bøger oversat til dansk. Dette betyder også, at man som elev eller lærer kan arbejde videre med nogle af de teorier og metoder som man bliver præsenteret for.

Efter denne anmelders smag er det dog ikke alle kapitlerne, som er helt vellykkede. Kapitlet om epidemier er lidt for springende med de mange forskellige sygdomme og kapitlet om demokratiets fald er dækket af nye undervisningsbøger. Til gengæld er der ikke skrevet nye ting om den Franske Revolution siden Anders Bjørns *Leve Revolutionen* fra 1988, så her lukker bogen et hul i et tiltrængt kapitel. Samlet set skal man derfor primært investere i bogen, hvis man synes, at det kunne være interessant at arbejde metodisk stringent med et eller flere bogens tre emner og i særdeleshed Den Franske Revolution.

Rasmus Østergaard

Statsmænd

PER STIG MØLLER:
Afgørende øjeblikke.
- Øjeblikke, der har formet verden af i dag. Gyldendal 2022, 358 sider, 350 kr.

I indledningskapitlet gør forfatteren sig overvejelser over den betydning, som et enkelt menneske kan have for verdens udvikling. Er man, som jeg er, opdraget i en historietradition, hvor

man har lært at være på vagt for den personorienterede historie, lyder der advarselsklokker. Forfatteren gør opmærksom på, at der er mange faktorer, der påvirker verdens gang, og kapitlet indeholder fornuftige overvejelser over forskellen på autoritære, diktatoriske ledere og handlekraftige ledere, som i demo-

kratier har haft afgørende indflydelse i konkrete sammenhænge. Det er den sidste type leder, som bogen koncentrerer sig om. Forfatterens politiske baggrund skinner tydeligt igennem, men hans akademiske baggrund fornægter sig heller ikke. Han er omhyggelig med noter, og man får et godt indblik i 5 vigtige øjeblikke i det 20. århundredes historie.

Det er ikke en biografisk fremstilling af de omtalte ledere, men en gennemgang af deres evne til i specifikke historiske sammenhænge, "afgørende øjeblikke", at agere.

Per Stig Møller har valgt at fokusere på Churchill, Charles de Gaulle, Nixon, Helmut Kohl og Nelson Mandela.

Når man, som det sker i denne bog, leger med en historieopfattelse, der lægger vægt på den enkelte statsmands handlinger og beslutninger i afgørende øjeblikke, sniger der sig let en kontrafaktisk historieskrivning ind i fremstillingen, hvad forfatteren også selv indrømmer. Det gælder i beretningen om Churchills overtagelse af ledelsen af den engelske krigsførelse i begyndelsen af 2. Verdenskrig. Det gør ikke fremstillingen mindre spændende, at der argumenteres for, at var personvalget faldet anderledes ud, ville der måske være sluttet fred med Hitler fra engelsk side, og udviklingen ville have set helt anderledes ud. Det er spændende, men også lidt uoverskueligt at læse om magtkampen i det konservative parti i vinteren 1939-40 frem til Churchills overtagelse af magten. Det bliver i lyset af diskussionerne om Europas reaktioner over for Putins krig helt aktuelt. Og man kan som læser - bogen gør det ikke umiddelbart - ikke helt frigøre sig fra at drage paralleller til den aktuelle situation om krigen i Ukraine.

Afsnittet om de Gaulles indsats under 2. verdenskrig er for mange nok mere nyt end afsnittet om Churchill. Det er næsten underholdende at læse om de Gaulles utrolige stædighed og tilsyneladende arrogance i hans kamp for Frankrigs redning og genrejsning i modsætning til Vichy regeringen.

De tre følgende eksempler på "Afgørende øjeblikke" handler om Nixon og Kina, Kohl og den tyske genforening og Mandelas kamp for frihed. Det er spændende læsning, og forfatterens baggrund som udenrigsminister skinner igennem i hans sans for diplomatiets rolle. Nogle få steder trækker forfatteren linjen op til nutidens storpolitiske udfordringer, men det historiske forløb i sig selv lægger også op til overvejelser om nutiden. Det gælder USA og vestens forhold til Kina. I dag med Rusland i stedet for Sovjet som modspiller! Afsnittet om Kohl og Gorbatsjovs forhandlinger bliver også en kommentar til dagens helt aktuelle politik og

Ruslands rolle efter den kolde krigs afslutning. Afsnittet om Mandela beskriver afgørende øjeblikke i Sydafrikas historie, men skaber ikke som de øvrige afsnit en direkte reference til den aktuelle situation i Verden.

I et afsluttende kapitel giver forfatteren et overblik over bogens tema. "Det afgørende øjeblik og en politikers evne til at reagere selvstændigt og modigt og dermed ændre historiens gang". Han modificerer forestillingen om "den store politiker" og opregner en række andre faktorer, der spiller ind på, at det i nogle konkrete historiske situationer lykkes at træffe modige afgørende beslutninger! Bogen understreger, at der er mindst lige så mange eksempler på statsmænd, der har truffet de helt forkerte beslutninger. Det gælder især de statsmænd, der ikke har været bundet af et demokratisk parlamentarisk system. For dette system og dygtige embedsmænd er også et vigtigt element i beslutningsprocessen. Selv i situationer, hvor "statsmanden" synes at handle meget selvstændigt!

Det er interessant, at en bog om afgørende "historiske" øjeblikke i den grad bliver aktuel læsning med Ukrainekrigen som baggrund. Det gælder både de beslutninger, som politikere i Vesten må tage, og den store fokus på den enkelte politikers betydning.

Johannes Lebech

Rejseberetning fra Ruslands naboer

THOMAS UBBESEN: *I skyggen af det nye jerntæppe – Møder med Ruslands naboer fra Ishavet til Sortehavet*, Gyldendal, 2022, 262 sider, 300 kr.

Journalist Thomas Ubbesen har sammen med sin kone journalist Anne Haubek rejst langs den europæiske grænse til Rusland fra Kirkenes i nord til Odessa ved Sortehavet i første halvdel af 2022. Rejsen foregik efter den russiske invasion af Ukraine 24. februar, og det præger den meget. Gennem alle samtaler og interviews skinner frygten for Rusland og Putin og de forfærdelige historiske erfaringer med Rusland igennem som en rød tråd. Hvordan er det at leve med en stormagtsnabo, der lige har angrebet et fredeligt selvstændigt land, og som igennem den nyere historie har undertrykt og mishandlet befolkningerne i Østeuropa? Det får man tydeligt svar på i denne bog. Det er for de fleste

skræmmende, utrygt og ret forfærdeligt. Men det får andre til at vende sig mod Putin og forsikre hinanden om, at de vil yde modstand og ikke lade sig undertrykke af den vældige modstander.

Langt de fleste lande på rejsen har i mange år været underlagt den russiske imperialisme-magt som de baltiske lande, Polen og Ukraine, men der er én undtagelse, Finland. Dette land blev som bekendt angrebet af Sovjetunionen i 1939 og ydede en heroisk og vellykket modstand mod den sovjetiske hær. Det betyder meget for Finland i dag, og Thomas Ubbesen taler med to modne mænd, der er reserveofficerer, og de er klar til at tage kampen op, hvis Rusland skulle angribe.

Erindringen om Ruslands fremfærd og undertrykkelse er derimod meget stærk i de næste lande, som Thomas Ubbesen og Anne Haubek besøger nemlig de baltiske lande Estland, Letland og Litauen. Her forsvandt de russiske magthavere først i 1991, og i to af landene lever meget store russiske mindretal, som kom i Sovjet-perioden. Mange af samtalerne, som de to journalister har i disse lande fortæller om, hvordan det var at leve i små 50 år under den sovjetiske kommunisme, og de mange skovbrødre, der i de første år kæmpede mod Sovjetstyret, er nu kommet til ære og værdighed igen. Monumenterne for den 'befriende' Røde Hær falder nu på stribet i Litauen, og landene glæder sig over, at Vesten endelig har indset, at Rusland med Putin i dag er en meget nærværende trussel, som kun kan afværges med hjælp fra de øvrige lande i NATO.

De to danske journalisters rejse følger tæt grænsen til Rusland hele vejen, men syd for de baltiske lande må de også vige uden om Belarus, der under Lukasjenko blot er en marionet i Putins magt.

I Polen møder de to journalister personer, der kan fortælle om den måde Rusland har optrådt på i den nyere polske historie, og vi får fx den 79-årige Stanislavas beretning om, hvordan hun som seksårig sammen med familien blev deporteret til Sibirien, hvor de i mange år måtte leve i fangenskab med kulde og sult.

Thomas Ubbesen og Anne Haubek forsætter deres rejse ind i Ukraine, hvor de opholder sig i Lviv, Kyiv og slutter i havnebyen Odessa ved Sortehavets bred. Allerede i den første by Lviv i det vestlige Ukraine præger krigen livet i byen. Luftalarmer, tankspærringer og ikke mindst flygtninge vidner om krigen. I Kyiv besøger de to journalister forstæderne, som russerne nåede frem til, inden de måtte trække sig tilbage, og ødelæggelserne af bygninger og det almindelige liv er her helt åbenbare, som vi i dag også kender fra næsten daglige reportager i TV.

Inden rejsen slutter i Odessa, kører de to mod sydvest med toget og besøger de to små områder Moldova og Transnistrien. Deres historie er helt speciel. Moldova med 3,5 mio. indbyggere var tidligere en Sovjetrepublik, og er i dag et selvstændigt land, der siden juni i år er blevet et kandidatland til EU. Men den udvikling ville den østlige del ikke være med i, og siden 1992 har knap en halv million mennesker på østbredden af floden Dnestr oprettet deres egen republik Transnistrien, der støttes af Rusland og Putin. Her er den russiske tilstedeværelse åbenlys, og landet styres af de såkaldte Sheriff-brødre som et mafia-lignende foretagende. Samtaler og interviews i de to stater giver et tydeligt indtryk af de kummerlige forhold og Transnistriens afhængighed af beskyttelse udefra.

Sidste stop er Odessa og en samtale med den 70-årige Ivan, som de to journalister kender fra tidligere rejser. I modsætning til næsten alle andre interviews og samtaler i bogen, er Ivan ikke en af dem, der mener, at Rusland er på den forkerte side, tværtimod. På sin hyggelige og venlige måde fastholder han, at krigen slet ikke er Ruslands skyld, som han siger s. 255: "Krigen? [...] Ulykken vil jeg foretrække at kalde det. Men jeg forudså det her allerede for fem år siden. Det var så åbenlyst, for USA, briterne og EU har hele tiden ønsket, at det her skulle ske, når bare de selv skulle slippe for at kæmpe. De har mere eller mindre tvunget Rusland til at reagere." De to danskeres forsøg på at komme med andre synsvinkler er helt og aldeles frugtesløse. Og sådan er det hele vejen igennem bogen. Russerne får deres informationer fra det russiske TV, og dér er Putin helten, der forsvare sig mod vesten. Der er ingen plads til dialog.

Alt i alt er det en deprimerende bog at læse, selv om den er godt skrevet og let læst. Fortidens og nutidens russiske/sovjetiske politik og fremfærd overfor naboerne er præget af kynisme, magt og den stærkes ret, og der er ikke megen mulighed for samtale og dialog hverken på gadeplan eller i den politiske debat. Bogens vinkel er 'storpolitik i frøperspektiv', hvor de almindelige mennesker, som grænser op til stormagten Rusland fortæller om fortiden og nutiden præget af frygt og angst for, hvad den store nabo kan finde på. Lyspunkter er der ikke mange af – men sådan er virkeligheden altså for Ruslands naboer.

Ulrik Grubb

Lars Findsen-sagen fint belyst

HANS DAVIDSEN-NIELSEN: *Spion blandt venner. Statshemmeligheden, der ændrede Danmark.*, Gyldendal 2022, 255 sider, 300 kr.

Hans Davidsen-Nielsen er en dygtig journalist på Politiken, som for nogle få måneder siden udsendte bogen om Lars Findsen og efterretningstjenesterne. Kort efter

fortalte Lars Findsen selv sin historie i bogen "Spionchefen – erindringer fra celle 18". I denne anmeldelse vil kun Hans Davidsen-Nielsens bog om Lars Findsen blive omtalt.

Der er ingen tvivl om, at Lars Findsen-sagen er en af de mest alvorlige spionsager, som har præget Danmark i den nyeste tid.

Historien starter tilbage i 2013, hvor whistlebloweren Edward Snowden offentliggjorde et kæmpe materiale, der viste, hvorledes den amerikanske efterretningsservice NSA indsamlede helt ufattelige mængder materiale fra internettet om personer, begivenheder og organisationer i hele verden for at beskytte USA's interesser og modvirke fx. terrorangreb, som USA oplevede i 2001. Efterfølgende har det vist sig, at Danmark spiller en central rolle i denne indsamling af data via kabler, der bliver tappet af Forsvarets Efterretningstjeneste (FE) og delt med amerikanerne.

På et tidspunkt syntes en dansk whistleblower ansat i FE, at samarbejdet stred mod dansk lovgivning og retsforhold og viderebragte sine bekymringer til Tilsynet med Efterretningstjenesterne. Tilsynet med dommer Michael Kistrup i spidsen kom med en meget kritisk rapport, der medførte, at fem topfolk i FE inklusiv chefen Lars Findsen blev hjemsendt med øjeblikkelig virkning i august 2020. 16 måneder senere i december 2021 frifandt en kommission med tre landsdommere de hjemsendte fuldstændigt. Næsten samtidigt blev Lars Findsen arresteret i lufthavnen og sad 71 dage i fængsel i dybeste hemmelighed. I øvrigt havde han været overvåget og aflyttet i omkring et år op til anholdelsen!

I frustration over overgrebet på de fem ansatte i FE bekræftede tidligere forsvarsminister Claus Hjort Frederiksen i et interview på tv2, at der var et samarbejde

om tapning mellem FE og amerikanerne. Så blev han også sigtet for at have brudt en alvorlig spionageparagraf.

Hvor sagen ender, vides ikke på nuværende tidspunkt. Men sikkert er det, at den er dybt skadelig for Danmarks samarbejde med andre sikkerhedstjenester og helt urimelig overfor de anklagede – ikke mindst Lars Findsen. Den burde, som den mangeårige departementschef i justitsministeriet Michael Lunn skrev, været blevet håndteret på en langt mere elegant og fornuftig måde – uden at gå på kompromis med danskernes retssikkerhed.

Hvorfor det gik så galt, er der flere bud på. For det første har Tilsynet med Efterretningstjenesterne med omtalte Michael Kistrup tydeligvis ikke gjort deres arbejde ordentligt – de blev senere fuldstændig underkendt af de tre landsdommere. Dernæst har forsvarsminister Trine Bramsen i den grad dummet sig ved at lade sagen eksplodere frem for at tænke sig om. Endelig peger Hans Davidsen-Nielsen på departementschef Barbara Bertelsen og med hende også statsminister Mette Frederiksen, som med deres bryske og effektive facon også glemte at inddrage den erfaring og viden, som de burde have trukket på i en så penibel og vigtig sag.

Hans Davidsen-Nielsens bog bør læses af alle, der gerne vil danne sig et overblik over sagen, og den er IKKE et partsindlæg, men en ganske nøgtern skildring af de mange forhold, som har været med til at påvirke og forme forløbet. Den hæmmes naturligvis af, at meget i sagen er hemmelighedsstemplet, hvorfor vi ikke kan få det fulde billede, men blot nogle kik ind i den hemmelige verden, hvor spioner spionerer, og myndighederne med tapning af al elektronisk kommunikation får uanede muligheder for at følge med overalt – også for at beskytte os mod angreb. Om så angrebene kommer fra terrorister eller fremmede magter.

Ulrik Grubb

Det var mere end en drøm

RASMUS GLENTHØJ OG MORTEN NORDHAGEN OTTOSEN: *Union eller undergang. Gads Forlag 2021. 632 sider. 400 kr.*

På bogens sidste side skriver forfatterne med selvbevidst beskedenhed at den ikke er det endegyldi-

ge værk om den politiske skandinavisme. Det har de vel ret i, men der er vel ingen tvivl om at den for tiden er bogen om dette emne. Dens grundighed, systematik og klarhed og faglige professionalisme vil gøre den svær at overtrumfe. Materialegrundlaget er imponerende og dokumentationen omhyggelig.

I det afsluttende kapitel (Et fremmed land) redegør forfatterne i koncentreret form for formålet med bogen. Faktisk er det kapitel så godt at det kan anbefales den fortravlede læser at begynde her og så læse resten i tilfælde af bedre tid. Forfatterne opponerer mod det de kalder "grundfortællingen", dvs. det der er blevet den gængse opfattelse blandt historikere. Den er, siges der, præget af dem der vandt, dvs. skandinavismens modstandere, og af at historieskrivningen er foregået indenfor rammerne af de enkelte lande. Grundfortællingen skal ikke forkastes, men korrigeres på væsentlige punkter, står der, men forfatternes følelser skinner dog igennem af og til, som når man citerer George Orwell (1984): "Den der behersker fortiden, behersker fremtiden, og den der behersker nutiden, behersker fortiden".

Hovedpåstanden i bogen er, at den politiske skandinavisme var langt mere end et destillat af studentermødernes punchebowl. Det var en mulig fremtid, der blot af forskellige grunde ikke blev til noget, og for at forstå fortiden må man også forstå fortidens fremtider. I sammenligning med de tyske og navnlig de italienske samlingsbestrebelse var skandinavismen ikke spor mere urealistisk.

For at dokumentere denne sidste påstand gennemgår bogen en række strukturelle faktorer:

Det europæiske internationale politiske system var heller ikke specielt velvilligt indstillet overfor tysk og italiensk samling, der måtte opnås ved krig.

Skandinavismen var overvejende et elitefænomen, men det var den tyske og italienske nationalisme også.

Skandinavismen byggede bl.a. på et nok så "realistisk" argument, i bogen kaldet "tærskelprincippet", dvs. at der skulle en vis størrelse til for at et land var levedygtigt; et erkendt princip i alle tre lande.

Der var et godt kulturelt fundament for skandinavismen.

Forskellen mellem de skandinaviske lande var ikke større, men snarere mindre end mellem de tyske eller italienske stater indbyrdes. (Gennemgås ikke detaljeret).

Når årsagen til skandinavismens nederlag ikke kan findes i de strukturelle faktorer, må de findes i begivenhedshistorien, og hovedparten af bogen bruges til en gennemgang af denne. Dette gøres med en imponerende grundighed og i sammenhæng med komplicerede spørgsmål som Slesvig-Holsten spørgsmålet, den svensk-norske union og opbruddet i den europæiske koncert efter 1848.

Bogen redegør for en række "mulighedsvinduer", der blev lukket igen uden at have været benyttet:

1848 og den første Slesvigske krig. Problemet var Rusland og at de danske beslutningstagere ikke var parate til helt at opgive Holsten.

Krimkrigen, men Oscar I tøvede for længe (eller krigen sluttede for hurtigt)

Kontakt med Bismarck 1857 og 1858, men de blev ikke fulgt op. Bismarck som skandinav!

1863-64. Danskerne var parat til at give næsten hvad som helst for en skandinavisk union (militær støtte), men var ikke parat til at fjerne Christian IX. Frederik VII døde lidt for tidligt, før en alliance var ratificeret.

Til sidst medgiver forfatterne at også enkeltpersoner kan have spillet afgørende roller. Skandinavien havde ikke nogen Cavour eller Bismarck. Nogle skurke udpeges, og pressemanden Carl Ploug levnes ikke megen ære.

Axel Moos

Polarforskeren, jægeren og fortælleren

KIRSTEN HASTRUP: *Vinterens hjerte. Knud Rasmussen og hans tid.* Gads Forlag, 2. udgave, 2022, 512 sider, rigt illustreret, 400 kr.

Polarforskeren Knud Rasmussen (1879-1939) er kendt af mange. Gennem generationer har hans *Den store slæderejse*

været at finde på konfirmandernes gavebord. I sin samtid havde han heltestatus, og det var en mediebegivenhed, når han vendte hjem fra sine Thuleekspeditioner. Mellem ekspeditionerne byggede han et stort

forfatterskab op, og der er skrevet adskillige vægtige biografier om ham.

Vinterens hjerte er skrevet af professor emeritus i antropologi ved Københavns Universitet, *Kirsten Hastrup*. Hun har i sit forskerliv arbejdet med Thuleregionens historie. Det danner grundlag for denne sværvægter af en bog om Knud Rasmussen og hans tid.

Hun fremhæver allerede i sin indledning, at den ikke skal opfattes som en biografi i traditionel forstand. Hun vil et spadestik dybere og inddrage samtidens videns- og begrebshorisont og det herskende forhold mellem Danmark og Grønland. Bogtitlens 'og hans tid, ' skal tages helt for pålydende. På den måde formår Kirsten Hastrup at forbinde Knud Rasmussen med de brede strømninger i tiden, der har bidraget til at forme hans bevidsthed og give hans liv retning. Han bliver langt hen ad vejen en tidstypisk figur, hvad der netop får hans unikke indsats til at træde i karakter.

I kraft af den valgte strategi følger *Vinterens hjerte* ikke sin hovedperson fra vugge til grav. Fremstillingen er bygget over tre bærende temaer: *Polarforskeren, jægeren og fortælleren*.

I første del oprulles et panorama over polarforskningens udviklingshistorie, alt det Knud Rasmussen har med i bagagen, da han går i gang med sine egne ekspeditioner. Ikke mindst forholdet til de nordiske forbilleder, Fridtjof Nansen (1861-1930) og Roald Amundsen (1872-1928), spiller en afgørende rolle. På det grundlag følger vi Knud Rasmussens dannelseshistorie, hvor den afgørende pointe er, at hans mors grønlandske afstamning og hans frie drengeliv blandt grønlandske jævnaldrende i Jacobshavn, hvor faderen var præst, har formet hans personlighed og livsretning på afgørende vis. Han er fra barnsben tosproget og lever sig stærkt ind i den eskimoiske kultur og livsform. Længslen efter de store rejser ind i det ukendte land har han med sig fra barndommen. Som ung kommer han til Danmark og får med hiv og sving en studentereksamen, men et boglærd, videnskabeligt studium blev det ikke til.

Han deltager i 1902 i Mylius Erichsens litterære ekspedition, der når frem til og overvintret i 'det yderste Thule, ' landet nord for Melvillebugten. Herefter er Knud Rasmussens liv viet til ekspeditioner, hvor han afdækker polareskimoernes kultur og den sproglige og kulturelle sammenhæng, der strækker sig fra Grønland over til Alaska og Beeringshavet og ned langs Canadas østkyst. Over alt møder han folk, der taler samme sprog. I ekspeditionerne deltager kartografer, arkæologer og botanikere, og der bliver indsamlet store mængder ny viden. Det danske nationalmuseum bliver med denne indsats verdens førende, når det

gælder genstande fra og viden om polareskimoernes kultur.

I temaet *jægeren* fordyber *Kirsten Hastrup* sig i ekspeditionernes grundlæggende metode: at leve og rejse på eskimoisk vis. Her er Knud Rasmussen helt på hjemmebane og som hundslædefører er han en sand mester. Jagten er den nødvendige forudsætning for at overleve, og det har været helt afgørende, at eskimoiske hjælpere deltager i ekspeditionerne.

Samlivet under ekspeditionerne og kampen for at overleve bliver i sig selv et udtryk for den eskimoiske livsform og naturopfattelse, samtidig med at målet er moderne videnbaseret forskning.

Bogens sidste del, *fortælleren*, undersøger forudsætningen for og karakteren af det omfattende forfatterskab, der kommer ud af de tusinder af kilometer slædespor. Grundlaget for det hele er Knud Rasmussens omfattende dagbogsnotater. Han bliver – trods manglende uddannelse – anerkendt som videnskabsmand og udnævnt til æresdoktor ved Københavns Universitet. Hans omfattende indsamling af eskimoiske sagn og myter lever måske ikke op til moderne etnologisk standard, men *Kirsten Hastrup* fremhæver det tidsbundne i hans forskning og forfatterskab og sætter det i relation til den stærke strømning af vitalisme, der med afsæt i Nietzsche præger de første årtier af 1900-tallet. Hun peger i den forbindelse på slægtskabet med *Johs. V. Jensen* og med *Tom Kristensen*, som Knud Rasmussen samarbejder med om flere af sine bøger.

Vinterens hjerte udkom første gang i 2010. Den nye udgave har et nyt forord og er tilrettelagt i et større format. Med Carlsberg Fondets økonomiske rygstød er det blevet en publikation på et højt grafisk niveau. Værket rummer et omfattende fotografisk billedmateriale af fremragende kvalitet, der netop på grund af formatet kommer helt til sin ret. Billederne bringer læseren tæt på hverdagslivet under de barske ekspeditioner, men giver også stærke oplevelser af den storslåede natur.

Det kan undre, at man ikke har investeret i et langt mere omfattende kortmateriale. Det vil være de færreste læsere, der føler sig hjemme i den polare geografi, og særdeles mange stednavne bliver nævnt. Selve navngivningen af det ukendte land er et led i den store fortælling. Man må imidlertid nøjes med et enkelt – ikke særlig stort – kort s.15, hvor kun få stednavne er angivet, og ekspeditionerne er tegnet ind i en farveskala, der ikke er helt let at adskille.

Det kunne man have gjort langt bedre!

Vinterens hjerte er ikke nogen hurtigt læst bog. Men en fordybelse i den kan anbefales. En ny erkendelse af Knud Rasmussens indsats og ikke mindst hans placering i samtiden vil vokse frem. Samtidig bidrager bogen til en nuanceret forståelse af den komplicerede sammenhæng mellem det danske og det grønlandske.

Knud Holch Andersen

Europa

LYKKE FRIIS: *Tårernes Europa*, Forlaget 28B 2022, 312 sider, 265 kr.

Lykke Friis har skrevet flere bøger om Europa. I 30-året for Murens Fald i 2019 udgav hun en bog med den optimistiske titel: "*Håbets Europa*". Friis' aktuelle bog, der helt klart kan ses i forhold til den første, har en helt anden dyster tone og titel. I for-

ordet præsenterer hun sig selv og sit forhold til Europas udvikling fra 1989 til i dag. Hun understreger, at bogen har et budskab: "... *fortællingen om, hvordan Håbets Europa sluttede, hvordan de europæiske politikere og folk hidtil har reageret, og hvad det siger om vores kontinents fremtid*" (side 13)

Bogen indledes med en fyldig gennemgang af tiden op til Ruslands invasion i Ukraine den 24. februar 2022 med tilbageblik til Murens fald og den optimistiske stemning i Europa efter den. Friis stiller spørgsmålstegn ved en gængs opfattelse af datoens betydning:

"Når det ofte hævdes, at Ruslands invasion af Ukraine har udløst et før og et efter i Europa, er jeg ikke helt enig. Det er rigtigt, at Putins angreb i sig selv er en banebrydende begivenhed, men det er ikke selve invasionen, som udløser et nyt Europas komme. Invasionen har derimod bevirket, at vi har fået øjnene op for alle de forandringer, der allerede var i gang, og dermed er blevet tvunget til at erkende, at vi lever i en ny tid" (side 34)

I de følgende kapitler udfolder hun indledningens lære, at *Håbets Europa* er forlist, med en gennemgang af Ukraines nyere historie, krigens udbrud og dens udvikling.

Kapitlerne bliver dermed en gennemgang af krigens forløb med historiske paralleller. Lykke Friis har både en politisk- og en universitetsbaggrund. Hendes fremstilling af udviklingen er ikke en forskningsmæssig rapport, men en vidende og engageret fremstilling af begivenhederne og deres baggrund. Hun inddrager i mange kapitler sine personlige oplevelser. Nogle vil finde det overflødig, men jeg mener, det gør bogen betydeligt mere levende og læservenlig! Hendes baggrund som direktør for tænketanken Europa og co-chair for ECFR fornægter sig ikke. Hendes viden om europæiske forhold er stor, og hendes stærke tilknytning til Tyskland giver hendes fremstilling en ekstra dimension.

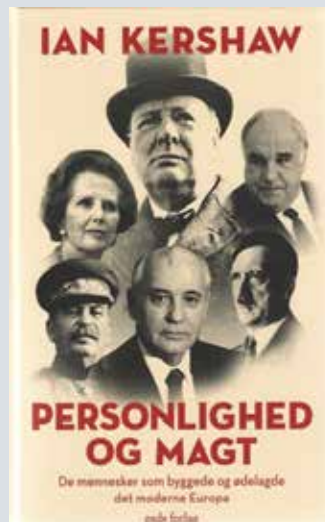
Bogen er en god og fyldig gennemgang af begivenhederne i Ukraine og Europa, der samtidig sætter fokus på den skiftende europæiske udenrigspolitik og dens manglende konsekvens.

Bogens sidste kapitel er et forsøg på at se på Europas situation som et panorama. Det er karakteristisk for hendes skrivestil, at hun ofte tager udgangspunkt i et konkret selvoplevet billede, som anvendes som metafor. Her er det fx kunstneren Yadegar Asisis visualiserede panorama om 9/11 New York i museet Panometer i Leipzig. Det er ikke kun forholdet til Rusland, men også forholdet til Kina og Tyrkiet, udfordringerne på Balkan, Brexit og Europas generelle situation, der fokuseres på. Endelig vurderer hun også USA's fremtidige rolle i europæisk politik. Forfatteren skjuler ikke sine egne vurderinger og holdninger. Hun har som nævnt varedeklareret bogen som en bog med et tema: "Vi har i Europa i lyset af optimismen efter murens fald ikke set de udfordringer og farer, der hele tiden har truet Europas stabilitet."

Bogen er udgivet i oktober måned. Dens svaghed vil være, at begivenhederne Europa og Ukraine hurtigt vil overhale elementer i bogen, men det kan man næppe bebrejde forfatteren, der med sin bog kommer med et aktuelt, nyttigt og relevant bidrag til forståelse af situationen i Europa lige nu!

Johanne Lebech

Historiens store personligheder

IAN KERSHAW: *Personlighed og magt. Oversat fra engelsk af Uffe Gardel. Gads Forlag 2022, illustreret, 516 sider, set på nettet til 255 kr.*

Bogen har undertitlen: De mennesker der byggede og ødelagde det moderne Europa. Den handler om 12 forskellige personer der var af stor betydning i Europa i det 20. århundrede: Lenin, Mussolini,

Hitler, Stalin, Churchill, de Gaulle, Adenauer, Franco, Tito, Thatcher, Gorbatsjov og Helmut Kohl. Hver af dem får et kapitel på ca. 35 sider. Ifølge forordet behandler bogen spørgsmålet: hvad er det der gør at stærke personligheder får så stor magt at de efterlader sig et stort aftryk på historien? Sidst i bogen er der et længere essay om dette emne.

Alle kapitler begynder med et afsnit der handler om personens barndom og personlighed. Så følger et afsnit om forholdene i det pågældende land, altså de forudsætninger vedkommende arbejdede ud fra. Dernæst et eller flere afsnit om personens indsats og politik. Det er kapitlets tyngdepunkt. Sidste afsnit hedder arv og eftermæle.

Man har længe diskuteret om den historiske udvikling skyldes enkeltpersoner eller om den snarere skyldes mere upersonlige faktorer. Kershaw lægger vægt på enkeltpersoners betydning, ikke ved de store udviklingslinier, men ved udfaldet af krige og kriser. Bortset fra Kohl er alle kommet til magten i en krigs- eller krisesituation. Hos hver af de valgte personer finder han frem til den begivenhed eller periode hvor personens indgriben var afgørende. Udviklingen ville være gået anderledes hvis personen ikke havde sat sit personlige fingeraftryk, mener han. Desuden gør han rede for hvilke dele af personens virke der ikke var særlig markant. F.eks. satte Helmut Kohl ikke noget specielt præg på Vesttyskland i sine første år som kansler. Men ifølge Kershaw var det hans personlige indsats der førte til den hurtige genforening efter murens fald.

I forordet præsenterer han først en række tidligere værker om store personligheder, og han diskuterer begrebet storhed. Desuden opstiller han syv generelle påstande om de meget betydningsfulde personer. Holder disse påstande så angående hans udvalg? Det

analyserer han i bogens afsluttende essay, hvor han tager påstandene en for en og undersøger om de passer på hans folk. Det gør de i de fleste tilfælde, men der er nuancer og undtagelser. Han behandler også samspillet mellem personligheden og "de upersonlige og strukturelle betingelser".

Hvis man er interesseret i den slags historiefilosofiske overvejelser, er der noget at hente her. Hovedsagen er analyser af de beskrevne personer. Der er ikke så meget nyt for en gammel historiker som mig, men synsvinklen er en anden end man finder i de fleste historiebøger. Vi får en grundig beskrivelse af den enkelte person og hans/hendes indsats, men Kershaw går ikke i dybden med forholdene i det enkelte land. De bliver kort beskrevet og forudsættes mere eller mindre bekendt. Det er personcentreret historieskrivning.

Jørgen Krøigård

Man diskuterer ikke med formanden overhovedet

HANNE RASMUSSEN: *30 mænd og en kvinde. Folketingets formænd fra 1850.* Gads Forlag 2021. 328 sider, 300 kr.

Hvervet som formand for Folketinget besidder den formelle prestige, der følger med det at være den øverste post, man kan vælges til, og får sin fylde ved hvervets overord-

nede opgave at forsvare Folketingets magt i forhold til regeringen, til lobbyister og til andre ikke-demokratiske valgte. Holdningerne til hvervet har været vidt forskellige gennem Folketingets 172 år lange eksistens. Mange har mest betragtet det som en retrætepost, og blandt formændene selv har holdningen båret præg af, om hvervet var søgt af egen drift eller kun nødvendigt påtaget. Venstres Thor Pedersen, Folketingets formand fra 2007 til 2011, kaldte det en gave at få lov til at prøve det, og det på trods af, at han selv ikke havde ønsket hvervet, men blev indstillet af et borgerligt valgforbund. Det var et drømmejob, en post med pragtfulde arbejdsopgaver og med et varieret indhold, som han ville ønske, at alle kunne prøve. Venstremanden J.C. Christensen leverer, om end ufrivilligt, vidnesbyrde om den spinkleste vægtning af formandskabet, idet det blot er nævnt i en billedtekst i en biografi over ham fra 2006. J.C.'s formandsperiode fra marts 1912 til juni 1913 bør imidlertid ret-

teligen opfattes som en oprejsning efter hans sammenkædning med Alberti-skandalen. For enkelte var formandskabet blot en station på den politiske karrieres vej. Det bedste eksempel er socialdemokraten Julius Bomholt, der var formand fra 1945 til 1950 og igen fra 1964 til 1968. Det var parenteser i et karriereforløb som bl.a. folketingsmedlem og minister samt indehaver af en række andre formandskaber og råds- og udvalgsposter, alt praktiseret med en påfaldende selvbevidsthed, som gjorde ham til et yndet offer for dagbladenes tegnere i samtiden.

Folketingets længst siddende formand, det var fra 1950 til 1964, er socialdemokraten Gustav Pedersen, som fra min barndom og ungdom erindres som Mr. Folketing. Han var et led i en ubruttet kæde af socialdemokratiske formænd mellem 1924 og 1968. Den kortest siddende formand er venstremanden Rasmus Clausen. Det var i blot fire måneder fra 1894 til 1895. I nyere tid virkede Det konservative Folkeparti Erik Ninn-Hansen i knap ni måneder i 1989, da han højst usædvanligt ikke blev genvalgt ved Folketingets åbning i oktober. Hans storhed stod ved Tamil-sagens opblussen foran sit dybe fald. Den formand, som modtog den bredeste anerkendelse for sit virke, er Karl Skytte fra Det radikale Venstre. Ved sin afgang i 1978 efter en tiårig formandsperiode, holdt Anker Jørgensen, den daværende statsminister, en meget rosende tale og sluttede med at sige, at der var tre ord, der faldt ham ind, når han tænkte på Skytte som formand, og det var 'fasthed, mildhed og humor'. Statsministeren ruttede ikke altid med sine superlativer. Da partifællen K.B. Andersen, Skyttes efterfølger som formand, afgik i 1981, indeholdt hans tale det kryptiske udsagn: "Det har somme tider været spændende at overvære Folketingets formands ledelse af møderne" (s. 191). Berlingske Tidende skrev, at K.B. havde et bedre forhold til politikere fra andre partier end til sine egne partifæller. Det vist nok sletteste vidnesbyrd om et formandsvirke fik den ovenfor anførte Rasmus Clausen. Det var i avisen Dannebrog, der var talerør for Det moderate Venstre. Essensen er, at han under behandlingen af finansloven skulle have afstedkommet beklagelige latteroptrin, hver gang han lukkede munden op. Alt i alt var hans ledelse under et tilladeligt lavmål. Clausen leddede derefter finanslovens tredjebehandling, og af referatet ses det ikke, at han ikke styrede forhandlingerne på en ordentlig måde.

Formanden for Folketinget tilrettelægger tingets arbejde, sørger for en forsvarlig afvikling af det og leder forhandlingerne. Han er ansvarlig for dets drift og regnskabsvæsen, og han repræsenterer Folketinget udadtil. Inden for formandens ressortområde er at tilsikre, at debatterne i folketingssalen føres på en værdig måde. Skiftende tider så ændrede holdninger og markante udsving i formændenes opfattelse af vidden i forretningsordenens rammer. Aktivisme og demon-

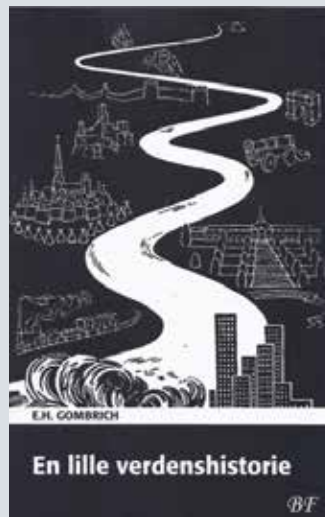
strationer, påtale af upassende optræden eller uro i folketings salen eller på tilhørerpladserne er hyppigt forekommet, selvfølgelig særligt i tider med krise og konflikter. Det gjaldt f.eks. under forfatningskampen op til 'systemskiftet' i 1901, under den økonomiske og sociale krise før Danmarks besættelse i 1940 og i årene efter 'jordskredsvalget' i 1973. Allerede Folketingets første forretningsorden påbød en ordentlig tone under forhandlingerne. J.N. Madvig, formand fra 1852 til 1853, tegner sig for en af de første påtaler af et upassende ord, ordet 'Røverhistorie'. I eftertiden blev grænsen for upassende udtryksformer liberaliseret betragteligt. I nyere tid efter Venstresocialisternes og Fremskridtspartiets indtog i arenaen, det var under Karl Skyttes og K.B. Andersens formandskaber, accelererede behovet for en indsats rettet mod en undergravning af Folketingets omdømme. Dengang følte medlemmer af tinget hyppigt et heftigt behov for i ord eller handling at demonstrere utraditionelle eller ideologiske ståsteder. Under Svend Jakobsens påfølgende formandskab sluttede Preben Møller Hansens Fælles Kurs sig kortvarigt til koret, fra 1987 til 1988.

Hanne Rasmussen (f. 1951), er historiker og forfatter. Og hun er tæt på sit emne, idet hun var leder af Folketingets Bibliotek og Arkiv 2001-17. Dette er den første samlede fremstilling om Folketingets formænd, og de 31 formandsbiografier formidler på udmærket vis samtidig det danske folkestyres historie i oversigtsform. Fremstillingen er vedføjet bilag med oversigter over Folketingets og Landstinget formænd fra 30. januar 1850, Landstingets formænd indtil 22. september 1953. Et yderligere bilag belyser Folketingets budget og regnskab, idet tinget styrer sin egen økonomi uafhængigt af regeringen, dvs. af Finansudvalget og Rigsrevisionen - en uafhængighed, man synes at have hæget om med nidkærhed. Folketingets forskellige aktiviteter belyses i endnu et bilag med en oversigt over lovforslag, såvel regeringsforslag som beslutningsforslag, § 20-spørgsmål og forespørgsler. Aktivitetsniveauet er opgjort med ti års interval siden 1850. Særligt iøjnefaldende er hyppigheden af § 20-spørgsmålene. 1970-71, altså før 'jordskredsvalget', forekom 353 sådanne spørgsmål; ti år forinden blev der kun stillet 105. Antallet toppede i 2010-11 med 2.219 og synes så at have stabiliseret sig, men på et niveau, som ikke afspejler forretningsordenens oprindelige intentioner. I folketingsåret 2019-20 var antallet 1.880. En liste over litteratur omfatter ca. 70 enheder. Rigsdagstidende/Folketingstidende udgør fremstillingens væsentligste kilde fulgt af Folketingets Arkiv, præsidiets protokoller og danske aviser. Lakunen i rækken af formandserindringer er bemærkelsesværdig. Desuden er kun få formænd biograferet, og blot fire har efterladt sig arkiver. Afslutningsvis er der et afsnit med henvisningsnoter. Fremstillingen er omfattende illu-

streret, og de valgte billeder er både relevante og af en glimrende beskaffenhed. Særlig fotografisk kvalitet karakteriserer en lille snes billeder i stort format af Christiansborg og af interiører i bygningskomplekset, især fra folketings salen. Formandsbiografierne ledsages af repræsentative portrætter, deriblandt også de portrætmalerier, som i nyere tid ophængtes på Borgen efter formændenes fratreden.

Ole Halding

Historie formidlet til børn og unge

E. H. GOMBRICH: *En lille verdenshistorie*, oversat af Jørgen V. Hansen, illustrationer af Franz Katzer, Bechs forlag 2021, 300 sider, 200 kr. (vejl.)

På et obligatorisk historiehold har eleverne som regel ret forskellige tilgange til faget, nogle er nærmest umætteligt interesseret, opsøger faget og véd detaljer om mange historiske

begivenheder. På den anden side kan der være elever, der er decideret uinteresserede, og ser historien som en række personer og begivenheder, der myldrer rundt i et kedeligt virvar fra en tid, der for længst er gået. Andre elever følger nok med, men mangler historisk selvtilid, er usikre, når de endelig rækker hånden op og føler ikke, at de ved nok om historie til at ville sige noget højt.

De fleste undervisere har sandsynligvis overvejet, hvordan man tidligt vækker interessen for historie. Det er der masser af udgivelser, der giver bud på: streamingtjenester bugner af serier med historisk indhold, hver jul vises et væld af julekalendere med historisk indhold, og mange computerspil tager udgangspunkt i historiske begivenheder. I det mindre poppede område er der en del bøger om historie, som er henvendt til unge. Konkurrencen er stor, og i sidstnævnte gruppe af historiske fremstillinger henvendt til unge falder genudgivelsen af E. H. Gombrichs: *En lille verdenshistorie*.

Unægtelig et sympatisk projekt at genudgive en børne- og ungdomshistoriebogsklassiker, men også meget ambitiøst, når man tager ovenstående konkurrencesituation i betragtning, så man kan spørge sig selv om, hvilken berettigelse *En lille verdenshistorie* har for unge i dag.

Historie til børn og unge?

Bogens projekt er imponerende. På 40 korte kapitler, der i alt udgør ca. 300 sider, fortælles verdens historie fra urtiden til murens fald. Disse er suppleret af relativt få, men flotte illustrationer.

E. H. Gombrich var Østrigsk kunsthistoriker, der flyttede til England i 1936, hvor han bl.a. arbejdede for BBC under 2. verdenskrig. Som kunsthistoriker er han særligt kendt for *Kunstens historie* fra 1950, der ifølge forordet faktisk var tiltænkt unge, men er blevet en klassiker inden for kunsthistorie. Netop målgruppen er et nøgleord, når man læser *En lille verdenshistorie*, der er skrevet til børn og unge, for bogen er sine steder meget pædagogisk fortalt, og det er tydeligt, at der gøres et forsøg på at fange målgruppen. F.eks. når et kapitel om oplysningstiden indledes med: *"Hvis du kunne tale med et menneske fra tiden omkring tyrker belejringen af Wien, ville du undre dig meget over ham."* Hvorefter der følger en passage om, hvor svært man ville have ved bare at forstå fortidens sprog. Eksempler som dette kan være med til at drage læseren ind i en undren over fortiden, og dem er der en række af.

Når bogen således forsøger at ramme børn og unge, kan det ærgre, at man i en genudgivelse ikke har gjort mere for at gøre sproget tidssvarende. Det ses i sætninger som: *"Det var dem ligegyldigt"* og *"de sværmede for"*, hvilket måske ikke er svært at forstå, men et ungt menneske vil nok studse over det bedagede sprog. Man kan så anføre, at det jo er godt, at unge menneske også lærer, at sproget ikke er statisk. Men umiddelbart efter kommer ord som "herkomst" og "uhildet", og så kræver det en ret ihærdig teenager, hvis læsningen skal fastholdes. Det er lidt ærgerligt, at man ikke i højere grad har forsøgt at tilpasse sproget til nutiden. Her argumenterer jeg ikke for chat-sprog eller anden leflen, men sproget må kunne justeres uden, at man gør vold på originalen, når dens oprindelige hensigt netop var at åbne historie for børn og unge. Når det så er sagt, er der masser af overblik, interessante historier og sammenhænge mellem historiske begivenheder, der flot bliver beskrevet.

Fremstilling som levn

Bogen er også interessant læsning for en historiker, for den er selvfølgelig et produkt af sin tid, og det kommer ikke kun til udtryk i det rent sproglige, men også i vægtning af stof og fokus. *En lille verdenshistorie* må siges at være ret eurocentrisk i sin fremstilling af historien. Når først vi når frem til Romerrigets historie, er udgangspunktet de begivenheder, der sker i Europa. Andre områder nævnes primært, når de er i berøring med europæere. Eksempelvis er Amerika stort set kun med, da det "opdages" af Columbus. Den eurocentriske tilgang er ikke så mærkelig, når bo-

gen trods alt er skrevet i 1936 (undtaget det sidste kapitel, der er kommet til efter murens fald), men det er ret sjovt at se udfoldet og et fint levn at arbejde med i undervisning af gymnasielever. På samme måde er historiens drivkræfter værd at bemærke i bogen. Her fylder individet rigtigt meget, og selvfølgelig er det spændende at følge konger, fyrster og generalers indflydelse på historien, men det er med risiko for at efterlade læseren i en korridor af franske adelslægter. Ligeledes er kvindernes rolle mest at være koner til handlekraftige mænd.

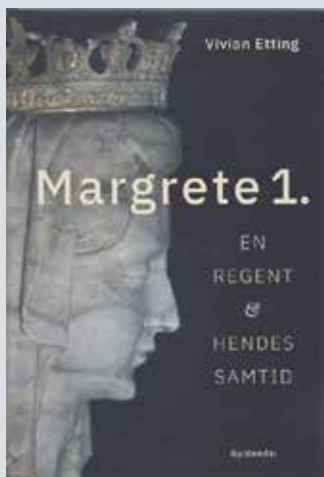
Bogen er grundlæggende præget af et progressivt historiesyn. Det bruges til at formidle en begejstring for udviklingen og for det gode ved menneskeheden, hvilket må siges at være meget opbyggeligt for en ung læser.

At bogen er præget af en tid, kan sagtens ses som en styrke, for hvis den skal bruges i undervisningen på gymnasialt niveau, skal det netop være som levn, og dér kan den faktisk meget, både det ovenfor nævnte, men det er f.eks. også en interessant pointe, at vikingerne kun fylder omkring tre linjer, vigtigere var de måske heller ikke set med ikke-danske øjne. Middelalderen fremstilles som ret mørk, og forfatteren retter i et senere efterskrift sig selv for ensidigt at fremstille afslutningen på 1. verdenskrig som et bedrag mod Tyskland og Østrig... Det er sjovt at se i 2023, men også ret nemt at dømme på så lang afstand, og den problematik kan oplagt udfoldes med elever.

Dermed har bogen en berettigelse i dag særligt som en kilde til, hvordan man fremstillede historien i 1930'erne. Men hvis unge menneskers interesse for historien skal vækkes, vil jeg nok kigge efter andre og nyere fremstillinger.

Jens Mann Christiansen

Margrete 1.

VIVIAN ETTING: *Margrete 1. En regent og hendes samtid*. Gyldendal 2021, 368 sider. 4. udgave pris: 300 kr.

Bogen er fjerde udgave, siden den udkom første gang i 1986, og jeg har aldrig læst den før nu i fjerde udgave i 2021. Den er nu revideret med nye illustrationer og re-

sultater fra opdateret arkæologi. Helt efter metoden. Men hvem læser den? Siden den er kommet i fjerde udgave, må der have været en læserskare. Så vidt jeg kan bedømme, er dens målgruppe forskere og særligt historieinteresserede, for den er meget grundig og nok ikke til andre. VE er meget kildenær og analyserer efter klassisk historisk metode (den erslevske), hvilket gør den spændende og meget interessant i disse tider. VE har inddraget alt tilgængeligt kildemateriale i sine grundige kildestudier, som ses i noteapparatet og bibliografien og ikke mindst i forskerdiskussioner undervejs. VE har været konsulent på filmen om dronning Margrethe, som bygger på historien om den falske Oluf.

Værkets fokus er naturligvis Margrete, men har også afsnit om landet, folk og regering, dronningens kirkepolitik, hvor Birgittinerordenen havde hendes velvilje, økonomi og godspolitik, det middelalderlige verdensbillede, kunsten og musikken og livet på landet og i byerne, hvor hanseaternes betydning inddrages herunder skibe og skibsbygning. På Margretes tid skete der store ændringer inden for landbruget. Den vil meget. Måske lidt for meget, for disse emner er behandlet i andre værker, men ideen er naturligvis at flette det hele sammen. Opbygningen af bogen er i 26 kapitler startende med det rige, som hun overtog fra sin far Valdemar Atterdag og sluttende med hendes omdømme og eftermæle. Illustrationer og kort er mange og belyser kilder og analyser.

Ved Valdemars død var situationen oven på hans indløsning af panterne til de holstenske grever og senere erobringer og medgang en lang nedtur. Forinden var Margrethe blevet gift med Norges kong Haakon. Svenskerne henvendte sig til hertug Albrecht af Mecklenburg efter at have afsat kong Magnus Smek, og så var banen kridtet op til konflikt med inddragelse af hansestæderne. Stralsundfreden 1370 blev et foreløbigt slutpunkt. Freden var hård for Danmark men kulmination for hansestæderne. Et brev til Haakon fra Margrete på Akershus viser en elendig økonomisk situation. Kapløbet om Danmarks trone blev yderst afhængigt af forholdet til hansestæderne, for der var mange involverede: Mecklenburgere, holstenere og danske adelsmænd. På Danehoffet i Slagelse i 1376 blev håndfæstningen, som VE gennemgår, nedfældet, og Margretes og Haakons søn Oluf blev konge under forældrenes formynderskab, som Margrete overtager alene, da Haakon dør i 1380.

Kirken og adelen bliver behandlet i afsnittet om regeringen, og VE betoner, at Margrete senere foretrak at bruge udenlandske adelsmænd ud fra den antagelse, at de udviste større loyalitet. Et instruktivt kort viser de ca. 40 rigsborge fordelt over hele landet som regel ved kysterne. Østersøen var plaget af sørøvere,

og VE konkluderer, at Margrete i vidt omfang støttede dem i forsøget på at bekæmpe hanseaterne, for den 28-årige dronning havde lært spilllets regler. Enden blev, at Skåne blev overgivet til Margrete efter hendes og drøst Henning Podebusks ypperlige diplomati. Sørøverne forsvandt mirabile dictu! Men sildene gjorde ikke, og sildefiskeriet i Øresund blev datidens olie kilde, som der er mange samtidige udsagn om. Baggrunden var den katolske kirkes fasteregler.

Slesvig var hertugdømme under den danske konge og Holsten tysk grevskab. Situationen var kompliceret gennem hele middelalderen - ja helt op i vor tid. Der var tale om voksende tysk indflydelse med et særligt slesvig-holstensk ridderskab. Margrete gjorde grev Gerhard til hertug af Slesvig som kong Olufs lensmand. "På den tid ville nævnte dronning, der var en meget snedig kvinde, ikke på én gang antænde flere bål..." (holstenerpræstens krønike). Der findes ikke noget officielt forleningsbrev. Erslev og M. Linton mener, at det var med vilje. Men freden var sikret. Margretes mål var Sverige. Margretes mudlvarpevirksomhed kan vi af gode grunde ikke grave op. Naturligt var det hemmeligt, og mange breve er gået tabt. Hanseaterne ville ikke rodes ind i det, og mecklenburgerne måtte se dem udlevere Skåne. De svenske stormænds valg var mecklenburgerne eller Margrete. Kong Oluf dør lige dér, og det må have været noget af et chok for Margrete, for grundlaget for hende styre forsvandt. Men kun en uge efter vendte det hele. På landstinget i Lund udråbes hun til "fuldmægtig frue og husbond og til Danmarks riges formynder" og senere af det svenske rigsråd på slottet Dalaborg. VE er ikke i tvivl om, at drøst Henning Podebusk og Roskildebispen Jens Peter Lodehat var bærende kræfter. VE gengiver med illustration det epokegørende dokument, som er uden sidestykke i dansk historie. Det er uhørt, at regeringsmagten blev overdraget til en kvinde, men måske har respekten for hendes dygtighed været afgørende, mener VE. Margrete måtte sikre sig en efterfølger, og det blev et barnebarn af hendes søster Ingeborg senere Erik af Pommern.

Den sidste bastion var kampen om Stockholm, som stadig var i mecklenburgernes besiddelse. Byen blev overgivet til hanseaterne i Lindholmtraktaten, som findes i original i Rigsarkivet. Margrete kunne nu koncentrere sig om lovgivning og den indre styrelse af sine riger, og genoprettelsen af stabiliteten styrkede kongemagtens indflydelse. Kongemagten blev så stærk, at adelen ikke mere fik den tidligere stærke indflydelse. Samtidig med kong Eriks hylgning på Viborg landsting udstedte Margrete forordningen i 1396, og den er en hovedkilde til hendes politiske mål. VE gennemgår de 17 paragraffer paragraf for paragraf med supplerende bemærkninger, hvor det bl.a. forbydes at

bygge fæstninger - et slag mod adelen - og forbud mod ulovlige havne og forprang.

Margrete var 44 år, da kulminationen Kalmarunionen blev indgået i 1397. Tilstede var stormænd og gejstlige fra de tre riger, og kong Erik blev valgt til fælles konge. Det flotte kroningsbrev er naturligvis gengivet, og VE gennemgår det nøje. Dokumentet har imidlertid en ufuldkommen karakter og er ikke på pergament. Det har naturligt ført til en større forskningsdiskussion. Men Norden var for alvor rykket ind på den europæiske scene. Det udmøntedes senere i ægteskabet mellem kong Erik og Henrik d. 4's datter den engelske prinsesse Philippa.

I Norge havde man ikke accepteret, at den unge kong Oluf var død. I 1402 skriver Johan von Posilge om en fattig syg mand, som var kommet ind i landet Preussen. Han lignede kong Oluf meget, og Margrete havde en søn, som rygterne sagde, at hun havde ladet forgive 16 år tidligere. Ifølge VE er beretningen korrekt i sammenligning med flere originalbreve om denne mærkelige begivenhed. Henrettelsen var åben og fandt sted på sildemarkedet i Falsterbo. Rygterne og historien bredte sig i hele Europa. Denne besynderlige i historie ville i vore dage blive betegnet som fake news, og hvem den stakkels mand var, får vi aldrig at vide.

Det er sjældent, man kommer tæt på mennesket dronning Margrete, men introduktionsskrivelsen til kong Erik i 1405 i forbindelse med hans rejse til Norge, giver os en mulighed. Den fylder 54 paragraffer og har været fortrolig. Den er fuld af råd og formaninger for at hindre, at Erik blev manipuleret. VE gennemgår den ganske nøje.

Der gik mange historier om Margretes død d. 28. oktober 1412 i et skib på Flensborg fjord. Ligesom historien om den falske kong Oluf havde hendes død alle forudsætninger. I starten blev Margretes lig ført til Sorø og siden til Roskilde Domkirke af Roskildebispens Peder Jensen Lodehat med den største kirkefest, der er celebreret herhjemme. Ved kirkefesten blev Roskilde Domkirke ophøjet til kongelig gravkirke og kongemagtens kirkelige centrum. Sarkofagen er et mesterværk, men vi kender ikke kunstneren bag, men han har været af international klasse. Formodentlig fra Frankrig eller Nederlandene. I vore dage er en del af sarkofagen en rekonstruktion fra 1912. Sarkofagen er aldrig blevet åbnet, men i 1950 konstaterede Nationalmuseet, at der inde i sarkofagen lå en blykiste, hvor Margrete har ligget uforstyrret siden 1423. Selv om kilderne til Margrete er af meget forskellig observans, kommer de ikke uden om, at hun var en ualmindelig intelligent og dreven kvinde. Inden for billedkunsten i 1600- og 1700-tallet blev storhedstiden malet. Forsk-

ningen om Kalmarunionen og Margretes tid fortsætter.

Kort sagt en aldeles glimrende bog, som opfylder alle historiske kriterier.

Christian Bo Bojesen

Valdemar den Store

LARS KJÆR: *Valdemar den Store*. Gad 2022. 296 sider, 350 kr.

Det var på tide at der blev udgivet en biografi om Valdemar den Store. Det er chokerende at det først skete i 2022. Kong Valdemar den Store er så central for dansk

historie, at man kan ikke beskæftige sig med højmiddelalderen uden at "komme i kontakt" med Valdemar den Store og biskop Absalon. De er tidens væsentligste aktører. Forfatteren Lars Kjær er en habil og meget vidende middelalderhistoriker ansat som lektor ved Northeastern University London.

Bogen er inddelt i 7 kapitler; Festen i Roskilde, Fra Kyiv til Fjenneslev, Sven, Knud og Valdemar, Imod fædrelandes skik, Kirkefesten og hellig krig, Frændemorder, Antikrist. I de enkelte kapitler der indsat fakta ark f.eks. om Saxo Gramaticus i første kapitel. Bogen er ikke forsynet med et egentligt noteapparat (hvilket jeg mener er en svaghed ved bogen) men med et kapitel der kaldes Noter, hvor forfatteren fortæller, hvor han har sine oplysninger fra. Det fungerer rimeligt, men det er ikke som rigtige notehenvvisninger, det er for upræcist, men det er nok udtryk for den tid vi lever i.

Bogen Valdemar den Store er en god gennemgang af en af vores mest ikoniske konger. Bogen er et produkt af et grundigt stykke forskningsarbejde. Jeg fandt flere oplysninger om Valdemar den store, som jeg ikke kendte, på trods af at jeg har arbejdet i 40 år med dansk middelalderhistorie. Jeg er imponeret over den grundighed der er i denne bog. *Valdemar den Store* giver et godt indblik i forholdet konge, kirke og stormandslægter. Kong Valdemar var hele sin regeringstid tvunget til at tage de rette hensyn til kirke og stormænd. Det kunne være en vanskelig balance politik. Her bruger Lars Kjær eksemplet, da cistercienserklostret i Øm kom i strid med den jyske stormands frue Margareta. Kongen var tvunget til at vælge og han fravalgte Øm Kloster.

Forfatteren skal roses for, at han på enestående vis får inddraget tidens ånd i fortællingen. Læseren præsenteres for tidens religiøse strømninger og tanker. I den forbindelse skal bogens sidste kapitel "Antikrist" fremhæves. Her præsenteres læserne bl.a. for drømmen om Thomas af Becket, hvor sendebuddet Clemens, der havde været taget til fange i Pommern; natten før sin frigivelse drømte om en såret og blodig munk som bar den danske krone. Det blev udlagt som, at det var Thomas Becket og det skulle betyde, at den danske konge skulle herske over hele Pommern. Bogen er fyldt med den slags små historier hentet fra det middelalderlige kildemateriale. Det gør at bogen er meget mere end en biografi om Valdemar den Store.

Bogen er også en kulturhistorisk skildring af Valdemars samtid. Striben af kulturhistoriske oplysninger er lang, f.eks. at man til den store fest i Roskilde drak af bægere af ædelmetal og ikke af drikkehorn, der var gået af mode. De er yderst relevante for kun gennem kendskab til Valdemars samtid, kan man forstå hans politiske dispositioner.

Bogen er velskrevet. Hertil kommer det, at bogen er smuk. Gode relevante fotos, det er en lækker bog at bladere i. Det er en bog der på det varmeste kan anbefales. Den er skrevet på en sådan måde, at den også vil være egnet til selvstudium for elever der skal arbejde med denne tidsperiode.

Torben Svendrup ph.d.

Kvinder og magt

SØS MARIE SERUP:
Da kvinder tog magten. Gads Forlag
2018, 304 sider, 300 kr.

"...Der findes en skønt ord på amerikansk: Trailblazer. Når man i stedet for en traditionel politisk linse ser på samfundet gennem en prisme, der

beundrer de kvinder, der trampede stien for os andre ind til magten i samfundet, så udfolder der sig en anderledes historie om magt, samfund og kvindeliv. Det er mit håb, at magtkvindernes erfaringer vil bundfælde sig med respekt, for det fortjener de - uanset om man er politisk enig eller uenig med dem..."

"...Denne bog er mest af alt en fortælling. Bogen er ikke kritisk journalistik eller historieformidling, det er heller ikke en portrætbog eller en samtalebog i tra-

ditionel forstand. Denne bog er sin egen, ligesom de kvinder, der har fortalt historierne..."

Forfatteren Søs Marie Serups karakteristik af sin egen bog *Da kvinder tog magten* som et værk, der hverken har en historieformidlende eller kritisk journalistisk tilgang til sit emne, er meget præcis.

Da kvinder tog magten er hyldest til den generation af kvinder, ("Kvinderne fra 40'erne"), der startede i Folketinget i 1970'erne og 1980'erne, og som derudover, viser det sig i løbet af interviewene, ikke har ret meget andet tilfælles, end at de var mange på én gang.

Bogen har form som en samtalebog i coffee-table format. Ikke en samtalebog mellem de 'medvirkende' kvinder: Ritt Bjerregaard, Lone Dybkær, Mimi Jakobsen, Grethe Fenger Møller, Jytte Hilden, Britta Schall Holberg, Pia Kjærsgaard og Marianne Jelved, men (tror jeg) en collage af den enkeltes samtaler med forfatteren. Samtaler om, hvordan det var at blive og være en del af den politiske verden, om netværks og venskabers betydning, og om hvilken rolle kønnet har spillet, eller ikke har spillet, i den kontekst.

Jeg har som historiker en indgroet skepsis mod erindringer som kilder til fortiden (ofte er fortælleren andenhånds til sig selv, og fortæller det, hun plejer) og tror på vigtigheden af at få adgang til breve, dagbøger mm. der er samtidige med begivenhederne. Det er denne tilgang, brugen af det samtidige materiale, Søs Marie Serup har fravalgt i *Da kvinder tog magten*. Af samme grund er det de medvirkendes nutidige refleksioner over fortiden og nutiden, der er mest interessante: Hvorfor vil Serup så gerne have, at de gamle politikere skal fortryde noget? (Det gør de til hendes store forundring ikke) og hvorfor valgte Pia Kjærsgaard og Marianne Jelved (da bogen udkom i 2018) at stille op til det kommende folketingsvalg? (Vælgere over 60 år skal også føle sig repræsenterede).

Bogen er illustreret med portrætfotografier af Tine Harden. Helfigursbillederne i den idylliske danske natur står underligt uformidlede, hvorimod portrætfotografierne er fine.

Anne Melillo

Fin bog om (u)lighedens historie

THOMAS PIKETTY: *En kort historie om lighed*. Informations Forlag 2022. 320 sider, 300 kr.

Thomas Piketty (TP) er nok verdens mest berømte nulevende økonom. Det skyldes primært de to sværvægttere: *Kapitalen i det 21. århundrede* (2014) og *Kapital og ideologi* (2020). Nær-

værende bog er et forholdsvis kort forsøg på at skrive en populær sammenfatning af de tidligere værker.

Piketlys berømmelse hænger sammen med hans stærke fokus på lighed/ulighed i historiske og moderne samfund og ikke mindst hans enorme indsats for at formidle data omkring problematikken og sætte lighed ind i en større samfundsmæssig kontekst end blot spørgsmål om løn og formue. Hans værker har simpelthen revitaliseret debatten om lighed på globalt plan.

En kort historie om lighed er en fremragende bog. Skal man sammenfatte lighedens overordnede historiske forløb, som Piketty formidler det, falder udviklingen siden den industrielle revolution i tre faser med hans væsentligste forklaringer i ultrakort form:

- A. 1800-1914 Voldsomt stigende ulighed. Den industrielle revolution og koloniseringen af store områder uden for Europa medførte en svag Adam Smithsk natvægtstat.
- B. 1914-1980 "Den store omfordeling", dvs. en stærk bevægelse mod øget lighed. Staternes vækst under Første Verdenskrig betød, at de blev socialstater, der gennem en stærkt progressiv beskatning skabte større økonomisk lighed og foretog store sociale, sundheds- og uddannelses-investeringer, som skabte lighed i bredden.
- C. 1980-2020 Uligheden stiger igen. I 1980'erne (Reagan-Thatcher æraen) blev nyliberalismen sat på dagsordenen, og i 1990'erne kom globaliseringen med liberaliseringen af de internationale markeder. Uligheden har dog langt fra nået niveauet fra før 1914.

Ifølge Piketty er det en væsentlig pointe at lighed ikke er kommet af sig selv, men noget befolkningsgrupper har kæmpet sig til gennem politiske kampe og revolutioner. Han opererer med et meget bredt lighedsbe-

greb, hvor han inddrager utroligt mange lighedsparemetre som belyses grundigt: køn, etnisk herkomst, uddannelse, sundhed og medarbejderindflydelse på virksomheder mm.

Bogen analyserer også lighed i et internationalt perspektiv: både mellem stater, verdensdele, i- og u-lande. Historisk tager bogen også fat om det prekære spørgsmål om "Arven efter slave- og kolonitiden", som et af kapitlerne hedder. Her er Piketlys standpunkt klart: De europæiske slave-staters udbytning af kolonierne er en væsentlig årsag til de problemer, som landene i Sydamerika og Afrika har i dag. Og de bør derfor kompenseres økonomisk i langt højere grad end de hidtil er blevet.

Uligheden vokser altså og har gjort det de sidste mere end 40 år. Hvad er Piketlys forslag til løsning af lighedsproblematikken fremover? Ja, det er - måske ikke så overraskende - bogens svage side. Piketty anvender begrebet "deltagelsessocialisme", som han ikke rigtigt får konkretiseret. Og han har en række konkrete forslag: en mere progressiv indkomstskat (op til 80-90 %) og en tilsvarende stejl arve- og formueskat samt øget medarbejderindflydelse på arbejdspladserne og indgreb over for de økonomiske skævheder i det politiske system. Provenuet fra disse tiltag skal bl.a. bruges på en borgerløn, fx en større kontant udbetaling til alle 25-årige. Det er svært i den vestlige verden at få øje på de politiske kræfter, der skal gennemføre et sådant program.

En kort historie om lighed er en meget pædagogisk bog. Den er opbygget i klart fokuserede kapitler, pointerne underbygges omhyggeligt, bl.a. gennem et meget fint og grundigt noteapparat samt 41 figurer, som kan være vanskelige at afkode i sort-hvidt, men som til gengæld forklares i bokse under figurerne.

Et relevant spørgsmål er om eleverne kan læse bogen? Generelt nej. Dertil er sproget for vanskeligt, og der stilles ret store krav til læsernes forudsætninger. Men jeg vil mene at nogle af figurerne vil være velegnede i undervisningen. Til gengæld er bogen perfekt til opdatering for den travle lærer som har haft svært ved at finde tid til Piketlys to tidligere moppedrenge.

Henrik Bonne Larsen

Sommeren 38

HALFDAN RASMUSSEN & TAGE LAU: *Sommeren 38*. Gads Forlag 2022, 230 sider, 300 kr.

I sommeren 1938 satte Halfdan Rasmussen og hans kammerat Tage Lau afsted på tandem fra København til den spanske grænse. Sammen cyklede, blaffede og gik de over 2.500 km gennem et ulmende Europa på randen af sammenbrud mellem to verdenskrige.

Trods politisk engagement er det hverdagen, der fylder i de dagbøger, Halfdan og Tage betroede sig til, og som udgives for første gang. De to eventyrlystne unge møder farverige anarkister, esperantister og lokale, ser på seværdigheder i Antwerpen, drikker øl i Bruxelles, begærer Paris og bader i Atlanterhavets kolde bølger. Og mens de slider skosålerne op og planker andre rejsende for cigaretter, filosoferer de over den forunderlige klode, slås med blodsugende myg og mærker sulten i de slunkne maver. Bare det ikke bliver regnvæjr.

Sommeren 38 giver et enestående indblik i et tidligt kapitel af den spirende digter Halfdan Rasmussens liv. Bogen suppleres med forord af hans søn, Tom Nagel Rasmussen. Der er indledning og forklarende noter af historiker Svend Rybner.

Hvert et barn, dets forældre og måske særligt bedsteforældrene kender Halfdan Rasmussens rim og remser, som dem i "Halfdan Rasmussens ABC" fra 1967 med *Bennys bukser brændte* og de øvrige 27 kendte og tossede rim, der i Ib Spang Olsens genkendelige streg hænger på mangt et børneværelse. Nu har Halfdans søn, Tom Nagel Rasmussen sammen med historiker Svend Rybner og med opstartshjælp fra Erik Valeur, sammenskrevet den unge og arbejdsløse Halfdans rejsedagbøger og oplevelser med Tage Laus ditto fra de to venners fælles cykelrejse gennem Europa i det voldsomt politisk turbulente år: 1938. En rejse der også bliver en prøvelse for de tos venskab.

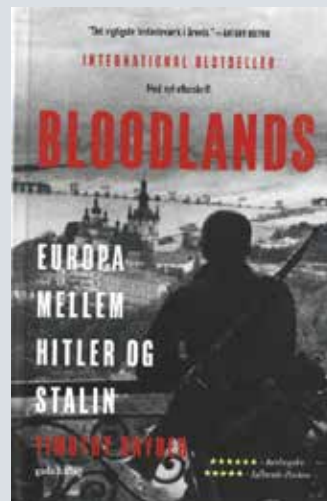
På de første godt tyve sider i *Sommeren 38* sættes scenen og kontekstforståelsen for de efterfølgende flere hundrede siders dagbøger fra Halfdans og Tages hånd. Her præsenteres Tage Lau for de uindviede som en ideologisk vakt trotskist, og Halfdan Rasmussen som socialisten, der mødtes i International Sociali-

stisk Brevklub. Mens arbejdsløsheden havde fået godt fat i Europa, særligt i Tyskland, hvor nazisterne i 1933 havde taget magten, og borgerkrigen i Spanien siden 1936 havde flået i de ideologiske skel, var arbejdsløsheden trods Kanslergadeforlig i 1933 stadig tårnhøj. Så høj at både Tage Lau og Halfdan Rasmussen på 23 år i 1938 sammen med tusindvis af andre stod i arbejdsløshedskøen og måtte tage til takke med mad fra folkekøkkener. Så hvorfor ikke tage på tandemtur gennem Europa til Spanien, har de måske tænkt?

Det fungerer rigtigt godt med en emneopdelt intro til dagbøgerne, så man i trygge hænder herefter kan lade sig forføre af de to ungersvendes skriblerier undervejs i det ikke altid solbeskinnede Europa i 1938. Indimellem kommer et Halfdan-rim med i dagbogen, og dagbogsnotaterne er forsynet med fotos. Så alt i alt giver dagbøgerne os, der i 2022 sidder og tænker tilbage på en svunden tid inden ragnarok for alvor pulveriserede Europa, et flot øjebliksbillede fra to unge og sultne socialister. Bogen er både smukt layoutet og ikke mindst smukt bundet ind helt i tråd med GAD's vanlige kvalitet.

Brian Dupont Larsen

Totalitarisme og brutalitet

TIMOTHY SNYDER: *"Bloodlands – Europa mellem Hitler og Stalin"*. Gads Forlag 2022. 576 sider, 300 kr.

I 2010 udgav den amerikanske historiker Timothy Snyder sit storværk "Bloodlands – Europe between Hitler and Stalin". Allerede året efter – dvs. i 2011, udkom den danske oversættelse

og i mere end 10 år har den danske læser derfor haft en direkte dansk sproglig adgang til et af de mest centrale værker omkring en forståelse af totalitarismen og dens brutalitet. Det er dette storværk, som nu her i 2021 (på engelsk) og 2022 (på dansk) er ajourført med nogle mindre tilføjelser, nogle rettelser og ikke mindst et efterskrift på omtrent 20 sider. Som dansk læser og underviser kan man derfor umiddelbart spørge sig selv om dette værk fortsat er aktuelt og om hvorvidt man bør investere i det istedet for f.eks. den danske førsteudgave fra 2011. Til begge disse spørgsmål må der absolut svares 'ja'.

Overordnet set bør den mulige kommende læser først overordnet gøre op med sig selv om han/hun allerede har investeret i førsteudgaven. Hvis dette *ikke* er tilfældet, så er det bare med at få købt den nye udgave, for her er virkeligt tale om et akademisk fyrtårn af et værk, som i sin førsteudgave kan være svært at skaffe. Igennem "Bloodlands" 11 kapitler tager Snyder læseren på en rædselsrejse igennem 'Blodlandene' - det område som geografisk strækker sig fra det nuværende centrale Polen i Vest til det vestlige Rusland i Øst (og dermed også det nuværende Ukraine, Belarus, og de baltiske lande).

Det var i dette område, at det 20 århundredes største forbrydelser mod menneskeheden fandt sted og det var i disse områder, at de to totalitære regimer - Sovjetunionen og det nazistiske Tyskland - myrdede omtrent 14 millioner mennesker på blot 12 år i perioden 1933-1945. Ja, og som Snyder fremhæver, så "... var ikke et eneste af ofrene i hans bog soldater i aktiv tjeneste. De fleste var kvinder, børn og gamle. Ingen af dem bar våben. Mange var blevet frarøvet alt, hvad de ejede og havde, selv deres tøj"(s.8). Med andre ord er der ikke tale om faldne soldater under Den Anden Verdenskrig, men om de 14 millioner civile ofre, som de nazistiske og sovjetiske totalitære stater myrdede i denne periode.

Det var i Blodlandene, at Stalins Sovjetunion gennemførte *Holodomor* - den primært menneskeskabte hungerkatastrofe med dets mest destruktive epicenter i Ukraine. Det var i Blodlandene, at Hitlers Værnemagt og Sonderkommandoer udslettede millioner af mennesker på baggrund af race, nationalitet eller blot fordi de tilfældigvis boede i et område, hvor nazistisk utopi, metodisk udslettelse og brutalitet blev sluppet løs uden hæmninger.

Snyder beretter om alt dette. Om utopiernes fremkomst i begge stater på baggrund af Den Første Verdenskrigs myrderier og civilisationsforfald, om Sovjetunionens skånselsløse bestræbelser på at få virkeligheden til at passe med den marxistiske teoretiske baggrund, om Stalin og den sovjetiske ledelses tvangskollektivisering af millioner af bønder, om den selvforstærkende destruktion af mennesker, som ordrene fra Moskva medførte, om den efterfølgende hungersnød, som udlandet hørte om, men aldrig rigtigt ville se i øjnene, om kannibalisme, voldtægter, nedskydninger og deportationer.

"Svimmel af succes" var titlen på en af Stalin forfattet artikel i Pravda i 1933, som indirekte ledte til at Sovjets mordmaskine sagtnede farten i Ukraine og Kasakhstan. Men på det tidspunkt stod Stalins Sovjetunion allerede med millioner af ofres blod på sine hænder. Mordmaskinen standsede dog ikke - atter andre milli-

oner af Sovjets borgere ville blive tortureret, skudt og smidt i massegrave under Den Store Terror i 37-38, under Sovjets besættelse af Det Østlige Polen i 39, ved annekteringerne af Baltikum i 40' eller som påståede 'kollaboratører' i "Den Store Fædrelandskrig", som man uden de store muligheder for nuancer i Sovjetunionen og det postsovjetiske Rusland kalder krigen på Østfronten 1941-1945.

Snyders fortjeneste er imidlertid ikke kun hans omfattende dokumentation og skitsering af disse sovjetiske forbrydelser. De kan findes - og endda stærkere belyst - i mange andre værker. Det er derimod 'Bloodlands' brutale udlægning af at Sovjetunionen ikke var alene om at begå disse forbrydelser, men at de selvom de indtil 1939 primært blev udført af sovjetregimet - dog OGSÅ kunne blive til i et dæmonisk medspil og under krigen oftere modspil med periodens anden store totalitære rædselsregime - Nazityskland. Dermed blev katastrofen for befolkningerne i Bloodlands total.

Snyder opridses således med al tydelighed det på samme tid både parallelle, men også på mange måder anderledes totalitære forløb som det nazistiske Tyskland under Hitler gennemgik frem til udbruddet af 2. verdenskrig i 1939. Målt i antallet af dødsopofere var det nazistiske Tyskland nærmest 'bagud' i forhold til Sovjetunionen inden krigen. Snyder anslår det samlede antal ofre i Det Tredje Rige frem til 1939 til omtrent 10.000 mennesker. Ofrene for jødelove, krystalnat, gadevold, eutanasi, koncentrationslejre og forfølgelser af politiske modstandere i Tyskland udgjorde med andre ord mindre end 0,3 % i forhold til de minimum 3 millioner ofre, som Stalins Sovjetunion havde dræbt inden krigsudbruddet i 1939.

Snyder undskylder eller forklejner på ingen måde Hitlers totalitære førkrigs-diktatur, men en af hans primære pointer er netop, at totalitarismen udviklede sig væsentligt forskelligt i de to stater. For med 2. verdenskrigs udbrud accelererede den tyske mordmaskine ekstremt hurtigt. Først med titusinder af nedskydninger i Polen i de første krigsuger. Herefter hurtigt henover hundredetusinder af ofre i de første uger af Operation Barbarossa. Herefter frit flydende - ofte styret fra toppen, men ofte også fra midten eller bunden, over i de millioner af mord, som nazisterne og deres allierede udførte i Blodlandenes ghettoer, landsbyer, skove og moser, koncentrations- og udryddelseslejre. Ved krigens afslutning i 1945 var omtrent 2/3 af de 14 millioner civile således myrdet af nazisterne og omtrent 1/3 - dvs. 4,5 millioner mennesker myrdet af Sovjetunionen. Statistisk voldsomt. For menneskene i Blodlandene en ufattelig og næsten altødelæggende katastrofe.

Snyders kapitler er i overvejende grad kronologisk opbyggede, men følger også en stærk tematik. I det altfortærende dybdedyk mod menneskehedens mørkeste periode er læseren konstant i druknefare. Ikke på grund af Snyders omfattende brug af tal, optegnelser, mordmetoder og næsten den messende opregning af ofrenes antal og lidelser. Men derimod på grund af den nærmest ufattelige ondskab og destruktion, som befolkningerne i Blodlandene udsættes for.

Snyders store fortjeneste er også her, at han aldrig mister blikket for det enkelte menneske, ja for det enkelte offer. Hans vinkel er ofte pga. hans kilder national i dets opgørelser af ofre, men aldrig i dets skildring af lidelserne. For hvilket sprog blev der talt og hvilken nationalitet havde egentlig de nøgne mænd, kvinder og børn som blev skudt ved massegravene i Rumbola udenfor Riga eller i Belarus skove? På de sortsværte mure i mennesketomme brandtomter eller i de få beskeder som slap ud fra torturkældrene findes ofte både polsk, ukrainsk, russisk og Jiddisch. Hvem har 'krav' på ofrene? De stater eller deres arvtagere - f.eks. Rusland, som ofte selv havde frataget ofrene al identitet og menneskelighed? De selvsamme ofre havde ofte gennemlevet forfølgelser fra først det ene, herefter det andet og så igen atter det første regime. Bønder som var undsluppet Stalins kollektivering og deportationer blev myrdet af nazistiske dødspatroljer. Partisaner i Polen, som havde bekæmpet tyskerne blev indfanget og henrettet af det sovjetiske NKVD. Jøder og Romaer blev jagtet af alle – inklusive deres nærmeste naboer i lokalsamfundet.

Nogle af ofrene havde i enkelte ekstreme tilfælde selv været angivere eller sågar bødler, men langt størstedelen af de myrdede havde blot forsøgt at overleve fra dag til dag og forholdt sig passive i et nærmest håbløst forsøg på at overleve totalitarismens oftest uforudsigelige destruktivitet. Når katastrofen indhentede ofrene lægger Snyder heller ikke fingre imellem. Næsten ingen ofre døde kæmpende eller med trodsige heroiske ord på læberne. Derimod døde de ofte uden registrering, nøgne, nedværdigede, bange, gennembankede, og frataget enhver værdighed.

Snyders værk er massivt – både i dets størrelse med næsten 600 sider, men så sandelig først og fremmest i dets umådeligt skarpe analyser af totalitarismens destruktivitet og nådesløshed. For totalitarismen kommer ikke i en enkelt form eller som en fast genkendelig størrelse. Totalitarismen er mange-facettet og drives fra både oven og fra neden. Statens ideologi, dens politiske og økonomiske strukturer og dens teknologi er alle centrale bestanddele. Men som Snyder viser, så drives destruktionsen også af den enkelte. Af individets valg og handlinger. Mordet på medmennesket findes i det enkelte menneske selv. En østrigsk

politimand myrder børn med skud i hovedet i Belarus, imens han i et brev til sin kone fortæller at han gør det for at forsvare sine egne børn. Totalitarismen og risikoen for nye bødler og ofre er derfor altid til stede.

Netop igennem denne diskussion og vinkling giver 'efterskriftet' i den nye udgave mening og netop derfor bør en læser, som allerede har Snyders førsteudgave alligevel overveje at investere i denne nye udgave. Ja, netop efterskriftet vil faktisk være oplagt at bruge som udgangspunkt for en debat i en klasse.

Det kunne være omkring Blodlandenes kompleksitet, men også deres brugbarhed for debat af fortiden i og udenfor Blodlandene i dag. Med andre ord brug og misbrug af historien.

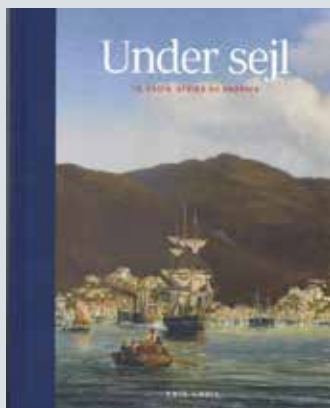
For risikoen for at tilskære totalitarismens myrderier i Blodlandene i en national optik har altid været til stede. Som Snyder rammende skriver, så '... kan vi ikke træde ind i (historiens) buskads uden at få slag eller skrammer' (s.503). Den nationale historie om skyld og uskyld forsimples og fordummer. Den gør nogle nationer til bødler og andre nationer til ofre. Nogle nationer til gode og andre nationer til onde. Men sådan var myrderierne i Blodlandene ikke.

Snyder fremfører, at nationalhistorien kun giver mening, når den interagerer med andre. Når historien vokser udad, som han så rammende formulerer det. Ja, selv Holocaust kan ikke stå alene. Ja, kan heller ikke indtage en tabuagtig isolering fra resten af myrderierne, men er derimod en integreret del af disse.

I Putins Rusland giver netop den nationale erindring af myrderierne grobund til diktaturet. At frasige geografien, sammenhængen og kompleksiteten i mordmaskinerne er at benægte historiens indviklede sammenhæng. Erindringslove og styring af narrativet er farlige. "*Tabuer skaber stammer, og uvidenhed skaber pøbler*" (s.506). "*Blodlandene kan være hvor som helst og alle steder*" (s.509). For en underviser kan der næsten ikke findes et bedre udgangspunkt for drøftelse og debat. Anbefales på det kraftigste.

Martin Cleemann Rasmussen

Søfartshistorie

ERIK GØBEL: *"Under sejl. Til Asien, Afrika og Amerika"*, Gad 2021, 415 sider inkl. diverse registre samt fyldig kilde- og litteraturliste, 350 kr. Værket er samtidig optaget som M/S Museet for Søfarts årbog for 2021.

Gøbel er en gammel kending inden for

forskning og formidling af søfarts- og kolonihistorie, og her har han begået et pragtværk, hvor den danske handelsflådes langfarter for første gang behandles i én samlet fremstilling. Tidsspændet er fra begyndelsen af 1600-tallet til midt i 1800-tallet, og selvom Gøbel har et større forfatterskab bag sig, bygger værket alligevel på nye, omfattende kildestudier, hvorfor meget af stoffet også er nyt.

Han skriver i forordet (s. 10), at bogens pointe - i modsætning til megen tidligere litteratur - ikke er at fokusere på "uheld, katastrofer og død", men at vise, "at søfarten på de fjerne destinationer foregik planmæssigt i langt de fleste tilfælde ...", og at sejladsen efterhånden "... blev præget af en høj grad af regelmæssighed, sikkerhed og forudsigelighed, bl. a. takket være en udpræget professionalisering og kontinuitet blandt både navigatører og andre besætningsmedlemmer". At langfarterne - nok imod den ellers gængse forestilling - var regelmæssige, sikre og forudsigelige er en hovedkonklusion, som Gøbel allerede nåede frem til i sit universitets speciale fra 1978 om Kinafarterne (Asiatisk Kompagnis Kinafart 1732-1833; Besejling og bemanning, Københavns Universitet august 1978).

Selvom Gøbels hovedfokus ikke er de enkeltstående, dramatiske begivenheder, har han dog ikke helt kunnet dy sig og må da også sidst i bogen (s. 380) medgive, at de dramatiske situationer alligevel er kommet til at optage relativt megen plads. Men uden dem, som jo også var en del af langfarternes virkelighed, ville værket i anmelderens optik klart have manglet et aspekt.

Værket er bygget op i fire hovedkapitler, nemlig kinafart, ostindienfart, trekantfart samt direkte vestindienfart. Der er ikke kun tale om isolerede fremstillinger inden for hvert af disse hovedkapitler, men også om en række tematiske afsnit med forhold, der er fælles for sejladserne til både Asien, Afrika og Vestindien. Det drejer sig f. eks. om skibene, navigationsmidlerne,

mandskaberne, kvinder ombord, mad og drikke, forbindelse hjem via breve, justitsen ombord, mytteri, forlis, sygdom og død, samt orlogsflåden og tropekolonierne.

Et afsnit som f.eks. "mad og drikke" bygges typisk op som en fremadskridende redegørelse over temaet, hvor der undervejs illustreres med konkrete eksempler fra flere rejser til de forskellige destinationer, og eksemplerne er oftest direkte citater fra kilderne i et moderniseret sprog, der er godt integreret i teksten.

Ind imellem, hvor det passer i fremstillingen, bringes levnedsløb over enkeltpersoner som f. eks. kinakaptajn Mouritz With, vestindienskipper Cordt Gylves Orm og søofficer Peter Schiønning. Også den fra andet sted kendte søofficer Frederik von Scholten har fundet plads her.

Fraregnes de tematiske afsnit, lægges der en lettere hovedvægt på Asien. Det skyldes formodentligt, at Asiatisk Kompagnis arkiver er fyldigere og bedre bevaret end både Ostindisk Kompagnis og vestindisk-guineisk Kompagnis samt nok også det forhold, at Gøbel med sit universitets speciale om Kinafarten allerede er godt inde i dette stof.

Gøbel indleder naturligt nok selve værket med det første togt til Ostindien 1618-22 under Ove Gedde. Langfarterne betragtedes først som begyndt, når skibene passerede Kronborg, og Gøbel begynder således sin fremstilling med Christian IV's notits i sin lommekalender 29. november 1618: "Sejlede vor indianske flåde ud af Sundet. Den almægtigske Gud give dem lykke".

Det var skibe fra det i 1616 etablerede Ostindisk Kompagni, der med Ceylon som mål indledte de næste godt 200 års danske langfarter. Ekspeditionen fik unægteligt brug for kongens fromme håb, for det var kun under de allervanskeligste forhold, at den efter 18 måneders rejse og tabet af mindst 300 mand nåede frem - og endda efter en ny plan B måtte drage videre til Coromandelkysten, hvor Trankebar, Danmarks første tropekoloni, blev grundlagt. Togtet var præget af en famlen og usikkerhed, der var karakteristisk for de første langfarter. Den regelmæssighed og sikkerhed, som kendetegner de senere, skulle først opbygges via praktisk erfaring.

Efter fremstillingen af det første togt giver Gøbel i afsnittet "Velkommen ombord" en grundig beskrivelse af en typisk fregat på ostindienfarten. Vi kommer derefter med ombord på fregatten, der er opankret under Kastelspynten i yderhavnen, og følger den månedlange klargøring, udrustning og proviantering af fartøjet, inden det efter en frokost ombord for kom-

pagniets direktører samt en sidste proviantering i Helsingør begynder det 18 måneders lange togt halvvejs rundt om jorden.

Gøbel gennemgår derefter en typisk ostindienfart med de enkelte stræk på ruten og de erfaringer, som forskellige skibe over tid havde med netop dem.

Her er det største problem på rejsen, overraskende nok, bare at komme ud i Atlanten. Det skyldtes afsejlingstidspunktet om vinteren med is, storme og ugunstige vinde - man indrettede nemlig afsejlingstidspunktet efter monsunen på destinationen.

På strækningen ned igennem Atlanterhavet skulle skibene efter et ophold på De kapverdiske Øer ret langt mod vest, men det er alligevel overraskende, hvor tæt skibene kom på Brasilien, idet samtiden (s. 47-48) ligefrem måtte advare mod Abrolhos øerne kun godt 30 sømil fra kontinentet, hvor man kom helt ind på små 40 meters dybde.

Her har problemet med en præcis bestemmelse af længdegraden spillet ind, hvorfor en sidste landkending til justering af positionen kunne være nyttig inden strækket til Kapstaden – hvis man da ikke gik udenom denne og fortsatte direkte til Bengalen. Problemet med at bestemme længdegraden nøjagtigt løstes dog med kronometrenes fremkomst i årtierne efter 1750.

Efterhånden lærte man også at udnytte vestenvindsbæltet syd for Afrika og lade sig føre halvvejs over mod Australien for at runde øen Amsterdam, inden man fangede sydøst passaten og i en stor bue kunne gå op mod Bengalen. Det er således vindsystemerne, der helt og holdent har styret disse sejlruiter.

Et meget spændende tema er i forlængelse heraf afsnittet om navigation. Her er der en del god information – selv for en yachtskipper af 1. grad – at hente. I vore dage med GPS-navigation kan det synes forbløffende, hvor dygtige navigatørerne var til at finde frem med selv ret enkle redskaber, og det ofte på etaper, hvor man ikke havde haft landkending i månedsvis. Breddegraden kunne man nemt finde ved at måle solhøjden, men det var som nævnt et problem at fastslå længdegraden nøjagtigt før hen i sidste halvdel af 1700-tallet. Man var endda også i stand til at udregne en positions misvisning, hvilket jo kræver, at man kender til fænomenets eksistens.

Et centralt tema i bogen er sikkerheden, regelmæssigheden og forudsigeligheden på langfarterne. At søfolkene på fregatterne til Asien ikke havde store chancer for at se hjemlandets kyster igen, er en myte, som Gøbel godt og grundigt punkterer. Sikkerheden

ved sejladsene var tværtimod meget høj. Havarier var ganske hyppige og noget, man altid måtte regne med, men totalforlis var sjældne.

Dette illustrerer Gøbel (s. 271) ved en tabel over Asiatisk kompagnis totalforlis i tiden 1732-1833:

På 123 togter til Indien endte 9 (= 7 %) med forlis. Her sker alene de 8 i "pionérårene" 1732-52, hvilket vil sige, at kompagniet kun mistede et enkelt skib i de sidste 81 år af sin virksomhed!

Til Kina udrustedes i tidsrummet 128 togter, hvoraf 6 (= 4,5 %) endte med forlis. Her oplevede kompagniet intet forlis efter 1772.

Billedet for de private togter til Asien er det samme: I tiden 1785-1807 udsendtes 145 ekspeditioner, hvoraf de 11 (= 7,5 %) totalforliste.

Forholdene genfinder vi på atlantfarterne: Vestindisk-guineisk Kompagni udsendte 1671-1754 i alt 229 fartøjer til Vestindien, enten direkte eller via Guinea, og her var tabsprocenten næsten 9.

Gøbel tilskriver de med tiden faldende tab dét forhold, at sejladsene blev mere og mere indarbejdet, efterhånden som de praktiske erfaringer indhøstede.

Det er bemærkelsesværdigt, at hele 7 af Asiatisk Kompagnis forlis skete i Kattegat, Skagerak eller Nordsøen, mens 3 forliste ved Sydafrika og 2 i Det indiske Ocean. De sidste 2 forsvandt sporløst på vej hjem fra Indien. Når næsten halvdelen af totalforlisene fandt sted i mere hjemlige farvande, skyldes det dét ovenfor nævnte forhold, at skibene til Asien måtte afgå om vinteren for at kunne nå monsunen i Asien.

Også forlis på farten til Vestindien var hyppigst i de nordlige farvande. Når man her helst afsejlede fra Danmark i tiden oktober - december, hang det sammen med, at man da ville nå frem til Vestindien i høstmånederne. Sukkeret var klart til udskibning omkring maj, og man skulle gerne nå væk fra øerne, inden orkansæsonen satte ind sidst i juli og helst ankomme til København inden vinteren.

Afsejlingstidspunktet fra Danmark var således tilpasset lokale forhold både i Asien og i Vestindien. Og så måtte man tage vintervej og storme med i købet på første etape af togtet.

Der må i et sådant værk nødvendigvis forekomme en del fagudtryk. Gøbel er (s. 12) klar over forholdet og forsøger at afbøde det i sin tekst, men alligevel er opslagslisten "Maritim Ordbog" (s. 392-96) med fagudtryk fra søfarten yderst velkommen. Sine steder kunne

fagudtryk i teksten dog med fordel være undladt. Der lastes f. eks. (s. 44) "læggenser". Omme i opslagslisten læser man, at det er "store trætønder" – hvorfor dog ikke bare skrive det med det samme, når en læggers ikke er angivet nærmere ved et mål? Ellers er forklaringerne i den maritime ordbog enkle og tydelige, omend en kabellængde sættes til "knap 150 meter". Og det er for lidt. En kabellængde er defineret som 1/10 sømil eller 185,2 meter.

Sproget er let, flydende og forståeligt. Det bemærkes, at Gøbel helt undgår det sproglige misfoster "slavegjort", der ellers har vundet indpas i nyere fremstillinger. Om skibene anvendes der i værket betegnelsen -farer, og der kan være en god pointe i at bruge samme betegnelse overalt. Dog kunne betegnelsen "Kinamænd" om fregatterne, der havde Canton som mål, med fordel have været genoplivet. Det ville nemlig for mange have givet udtrykket "ikke at have en Kinamands chance" god mening og sige lidt om de forestillinger, folk gjorde sig om dét at begive sig halvvejs rundt om jorden til søs. At dette billede af kinafarterne så var forkert, er en anden sag.

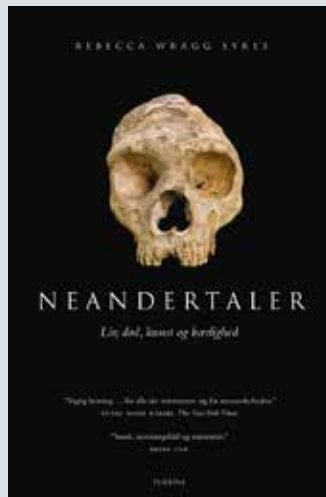
Men overordnet set er der i dette værk meget få ting at gøre indvendinger mod.

I indledningen ovenfor betegnedes "Under Sejl" som et pragtværk. Udover tekst og flot layout berettiger ikke mindst det imponerende billedmateriale i farver til denne karakteristik. Dog kunne man sine steder som f. eks. s. 221, 230 og 239 godt have ønsket sig en lidt større gengivelse, da der i teksten refereres til spændende detaljer på billedet, som man desværre ikke rigtigt kan se. Farvelægningen af tabellen på s. 304 samt 341 kunne også have været heldigere.

Værket henvender sig selvsagt ikke direkte til gymnasiet, men er derimod et godt tilbud til den søfartsinteresserede, og som et sådant anbefales det hermed varmt.

Leif Calundann Larsen

Neandertaler — en historie før historien

REBECCA WRAGG SYKES: *Neandertaler. Liv, død, kunst og kærlighed*. Overs. af Sigurd Toftdahl Terkelsen. Turbine 2022, 404 sider, 350 kr.

Der er næppe nogen, der ikke ved, hvad en neandertaler er. Tanken om disse fortidsmennesker har grebet mange menneskers fantasi efter de første knoglerester dukkede

frem i 1856. I et klippelag i et stenbrud sydvest for Düsseldorf opdagede man ved et tilfælde et hulrum, der senere er blevet kendt som Kleine Feldhofer-hulen. Siden den tid er adskillige nye fund af knogler fra samme menneske-art dukket op, og i takt hermed er vores samlede viden om disse vore mystiske slægtninge blevet forøget i ganske betydelig grad. – Det er denne *stand der Forschung*, forhistorie-arkæologen Rebecca Wragg Sykes med den ny skrevne og netop oversatte *Neandertaler. Liv, død, kunst og kærlighed* har villet ride op for menigmand.

Neandertalerne er vores genetisk set nærmeste slægtning, der uddøde for omtr. 30–40.000 år siden, og som da havde kunnet sætte sit aftryk på det forhistoriske landskab i over 300.000 år. *Neandertaler* består af 16 kapitler, der hver især sætter os ind de forskellige sider ved studiet af neandertalerne – og dermed de forskellige sider ved deres liv – for derved at give os et klarere billede af, hvem de var. I de første to kapitler gives grundlaget i form af en beskrivelse af forskningsområdet grundlæggelse på baggrund af de første fund samt en oversigt over, hvordan homo sapiens og neandertalerne er slægtsligt forbundne. Tidligere så man på neandertalerne som en 'blindgyde', en uddød gren på slægstræet. Men den nyeste forskning viser faktisk, at "de (...) blandede DNA med *H. sapiens*. Det lader til, at det meste af, hvis ikke hele, verdens nuværende befolkning i vores mødrene ophav (...) bærer på DNA fra neandertalerne" (s. 39). Dette siger selvfølgelig i sig selv selvfølgelig ikke så meget om, hvordan eller hvem neandertalerne var. Men det er i det mindste med til at skubbe os væk fra en fremskridtstro, der vil, at neandertalerne var et trin i menneskeslægten historie, men et trin, der blev udkonkurreret af de stærkere og mere robuste homo sapiens. Billedet af udviklingen må være meget mere kompliceret end det. Som Sykes skriver: ... neander-

talerne må betragtes som "ægte forfædre, som har bidraget til, hvad og hvem vi er nu" (smst.), og på den måde kan studiet i neandertalerne samtidig kaste lys over os selv.

Dernæst følger der kapitler om anatomi, om det vejr og klima, neandertalerne levede i, som varierede henover året og gennem hele den tid, de vandrede på jorden. To kapitler er dedikeret til de materielle efterladenskaber, først om forarbejdningen af sten. Sykes gør ganske meget ud af at beskrive, hvordan stenblokke blev tilhugget til brugbare værktøjer (der gives her til nogle interessante illustrationer), og det er et interessant område, der på en meget konkret måde viser, hvor højtudviklede neandertalerne var.

Kapitel 8 omhandler føden. Det viser sig, at neandertalerne – ligesom det moderne menneske – ikke har ligget fast på nogen bestemt slags føde, men har spist en lang række forskellige typer af føde. Dette passer i øvrigt passer godt med, at det har været vandrende folk, som har måttet tilpasse sig den føde, der nu fandtes på de forskellige steder. I det efterfølgende kapitel 9 forsøger Sykes at beskrive neandertalernes 'hjem' omkring bålet. Det vides ganske vist ikke med sikkerhed, om neandertalerne har været i stand til selv at lave ild, men dels ved man, at mange befolkninger var i stand til det for 300.000 år siden, dels er det næsten svært at forestille sig andet, end at i det mindste "nogle neandertalere [skulle] have lagt mærke til, hvordan flint bliver varmt og laver naturlige gnister, når man slår på det" (183) og have udnyttet det. Uanset om de selv har kunnet frembringe ild eller ej, så har de haft bålsteder, som de har organiseret bopladserne omkring, endda, ser det ud til, at de har haft komplekse, bevidste 'rumopdelinger' på bopladserne. Kapitel 10 fortæller om, hvordan neandertalerne bevægede sig rundt i verden. Selvom vi nemlig som nævnt kender til komplekst opbyggede bopladser, så var de "grundlæggende et nomadisk folkefærd" (204).

I kapitel 11, "Smukke ting", drejer det sig om neandertalernes æstetiske sans, så at sige. I Aveyron-dalen fandt man nemlig i 1990'erne noget helt særligt: to cirkulære strukturer af stalagmitter (drypsten); at der var tale om noget helt særligt blev man i hvert fald klar over, da man kunne daterede stedet til at være over 174.000 år gammelt (242):

Over 400 stalagmitter er knækket over, og blandt de brækkede stykker har neandertalerne udvalgt de brede, lige, midterste dele, hvilket tydeligt viser, at de havde en bestemt størrelse i tankerne. Dernæst har de opstillet deres "speleofakter" i to cirkler på gulvet. Den største er mere end 6 x 4 m og indeholder to små speleofaktbunker, og yderligere to bunker er placeret uden for cirklen i hver ende. En anden og lidt mindre,

men dog mere cirkulær ring er konstrueret et stykke til den anden side.

Bunkerne af knækkede søjler får stedet til at minde om en antik, klassisk ruin, og en nærmere besigtigelse kan afsløre, at der ikke er tale om et tilfældigt virvar, men en konstruktion. Hver ring består af op til fire lag, nogle sektioner har vertikale stræbebepiller, og ét sted står fem aflange speleofakter oprejst ved siden af hinanden. Komplexiteten rækker hinsides konstruktionsmæssig støtte til arkitektonisk finesse.

Sykes gør opmærksom på, at tolkningen af en struktur som den beskrevne i sagens natur vil være uhyre usikker. Hvordan skal vi dog kunne sige noget om, hvad der foregik inde i hovederne på mennesker, der eksisterede for så mange tusinde år siden, og efter hvem vi ikke har f.eks. sproglige efterladenskaber? Forfatteren forsøger at sammenligne med menneskeaber som chimpanseer, og holder sig til den antagelse, at vores eksistens, som deres, bygger på følelser, og følelser kan forklares på forskellig fysisk, kemisk og biologisk vis. Dette er selvfølgelig rigtigt nok, men en sådan forklaring forekommer dog at være temmelig begrænset af det fysiske, og spørgsmålet er så, hvordan det stiller den åndelige dimension? Selvfølgelig kan vi ud fra levnene ikke sige noget om denne, og forskeren må i høj grad holde sig til, hvad der nu engang foreligger. Men måske det blot var bedre at være tydeligere om, hvor vi ikke længere kan forklare noget på baggrund af det foreliggende. I hvert fald vil forklaringer af denne art være uhyre bundne til den enkelte forskers konkrete livssyn (det vil alle tolkninger jo i sidste ende, men i et tilfælde som dette synes det at blive altafgørende).

En interessant kendsgerning er, at neandertalerne tilsyneladende i en eller anden udstrækning benyttede sig af tegn. Undertiden ser det endda ud til, at tegnene "var hensigten i sig selv" (255). Dette passer jo vældig godt sammen med det ovenfor beskrevne "kunstværk"; neandertalerne har under alle omstændigheder følt en eller anden form for glæde ved eller tilskyndelse til at arbejde med former.

Efter dette kapitel følger et kapitel om "Sindene indeni" som dog ikke står nær så stærkt. Vi bevæger os længere væk fra det konkrete, og forfatteren udbreder sig bl.a. om neandertalernes oplevelse af "lykke", som imidlertid stort set oversættes til "simpel glæde ved solvarm hud" og lyst og nydelse, navnlig seksuel nydelse. Det forekommer som en lige lovlig forenklet ligning. Dog må man sige, at det, at de har levet sammen i flokke omfattende flere generationer, har haft spædbørn, der har krævet megen omsorg, samt at vi kan se, at voksne individer efter forskellige invalideringer tilsyneladende er blevet hjulpet og støttet gennem livet og flere år (såfremt tolkningen af levnene er

korrekt), dét peger på en meget udviklet social sans, som må have været af afgørende betydning for neandertalernes overlevelse.

Det store kapitel 13 omhandler døden. Hvordan forholdt neandertalerne sig til deres døde, og de følgende kapitler 14 og 15 graver dybere ned i vores cellulære-forbindelser til neandertalerne. Endelig rundes af med det 16. kapitel, hvor forfatteren gør sig en række mere eksistentielle overvejelser over vores forhold til neandertalerne.

Bogen afsluttes med en besynderlig epilog om moderne klimaforandringer og vores nuværende situation her på jorden. Ikke fordi den slags jo ikke er vigtig, men det er lidt svært at få øje på, hvad det mere konkret har at gøre i bog om neandertalere.

På bogens forreste inderperm findes et kort over Europa og fundsteder af neandertalere, og på den tilsvarende bageste inderperm får vi et menneskeslægts stamtræ. Begge disse er gode at have ved hånden, når man læser forskellige dele af bogen, ikke mindst det geografiske kort, der giver et klart billede af, hvor udbredt neandertalerne har været. Foruden disse er det kun få illustrationer i form af oversigter og skemaer, men omtr. midt i bogen er indhæftet 8 sider farvebilleder af fossiler, redskaber og computeranimationer – alt sammen noget, der er med til at opbygge et skarpt blik for det indre øje af de nu uddøde fortidsmennesker.

Neandertaler er en ubetinget velskrevet bog, selvom nærværende forfatter mener, at den til tider med fordel kunne have været forkortet noget. For at nævne et eksempel, så indledes hvert kapitel med et lyrisk-poetisk stykke. Det er ikke svært at få øje på ideen: nemlig at forsøge at sætte læseren tilbage i neandertalernes tid vha. fantasien. Forsøget er bestemt sympatisk; men det er, som om det (for nærværende anmelder) stikker for meget ud i forhold til den meget faglige stil i resten af bogen. Man føler lidt, at man står stille inden kapitlet sætter i gang. Videre kunne den løbende tekst også flere steder trænge til en opstramning (t.eks. skulle man overveje, om epilogen i det hele taget skulle medtages).

Videre er der en hel del fodnoter for hvilke det er ganske svært at se den dybere sammenhæng med den ovenstående tekst. F.eks. side 42, hvor vi en note får at vide, at François Bordes, en forhistoriker, har fået "et stoppested [opkaldt] efter sig". Sidste del af noten på side 67: Dorothy "Garrod [blev] 7 år efter Tabun-fundet [...] den første kvindelige professor på Oxbridge". Det er jo vældig fint, at hun blev professor på Oxbridge, men det har ikke meget med fremstillingen i øvrigt at gøre. På side 159 konstateres det, at det i de fleste

vestlige kulturer ikke længere er almindeligt at spise indvolde (det er, som det hedder "stort set degraderet til uidentificerbart fyld eller dyrefoder"); i en note hertil til får vi følgende kvalificering: "Der findes dog undtagelser: På et pizzeria i udkanten af Bordeaux kan man købe en "Bondepizza" pyntet med kråse og kallon". Ud over den række af ikke strengt nødvendige fodnoter, kunne mange af dem med fordel have været indarbejdet i hovedteksten. Tit indeholder noterne en kort, parentetisk tilføjelse til teksten. I sådan et tilfælde er det en smule irriterende at skulle hoppe fra teksten på siden ned i bunden af teksten og så tilbage igen.

Videre er kunne selve brødteksten også have haft godt af en lidt strammere redigering. Undertiden fortaber forfatteren sig lidt for meget i faglige snurrepiperier (slet ikke et usympatisk træk i og for sig, men når bogen skal forsøge at række ud til ikke fagfolk, kan det blive en sten i skoen).

Endelig er der enkelte steder, hvor argumentationen ikke hænger helt sammen.

Bortset fra dette er det en oplysende og interessant bog, der kaster lys over et kapitel i menneskehedens historie, som – i hvert fald for nærværende forfatters vedkommende – har ligget omsluttet af en mere eller mindre tyk tåge, der nu er blevet spredt. Sykes *Neandertaler* kan bestemt anbefales!

Johnny Lindholm

Find flere anmeldelser på historielaerer.dk

historielaerer.dk/anmeldelser/
– her findes også tidlige boganmeldelser.